A Pesterzsébeti Múzeum könyvei
VII.

Sorozatszerkesztő:
D. Udvary Ildikó

Böröcz Réka

A Hangyatelep

Egy bódéváros a budapesti agglomerációban a két világháború között (1924-1934)

Pesterzsébeti Múzeum 2009.

A kötet megjelenését támogatta

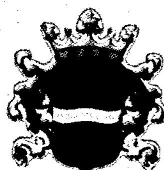
nka

Nemzeti Kulturális Alap

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTÉRIUM

OKM

Pesterzsébet Önkormányzata

Pesterzsébeti Múzeum
Felelős kiadó D. Udvary Ildikó
A könyvet tervezte: Scheiling Domonkos
Készült az ENERGETIKAI KIADÓ NONPROFIT Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Szedlacsek Ferenc
ISBN 978-963-06-8264-0

A Hangyatelep – egy bódéváros a budapesti agglomerációban a két világháború között (1924-1934)

A Hangyatelep Pesterzsébet területén jött létre az 1920-as évek végén, amely 1923-ban lett nagyközségből rendezett tanácsú város, és egyike volt a fővárost körülölelő övezetben rohamosan fejlődő településeknek.[1] Az agglomerációs jegyek, a gyors ütemű népességnövekedés, és a városias foglalkozás-szerkezet mellett a település sajátos jellemzője a kimagaslóan nagy lakosságszám, melynek meghatározó részét (főként ipari) munkások tették ki. A lakosság nagyságához képest a helyi munkalehetőségek száma elenyésző volt. Az itt letelepedőket tehát nem a helyi elhelyezkedés lehetősége csábította, hanem a fővárosban és a szomszédos településeken elérhető közelségben lévő munkahelyek. A keresőképes lakosság jelentős hányada ezért naponta ingázott, elsősorban Budapestre, így a település szervesen kapcsolódott a fővároshoz.

A húszas években a fővárosban – a háború óta fennálló lakáshiány, a vándormozgalom, valamint a bevándorlás okozta folyamatos népességnövekedés mellett – a kedvezőtlen gazdasági folyamatok hatására az ipar és a kereskedelem stagnált, nagy volt a munkanélküliség, és általános elszegényedés volt megfigyelhető. A háború óta az ún. „kötött lakásforgalom" volt érvényben. Ez a rendelet megóvta a bérlőket a kilakoltatástól, a lakástermelés ütemét viszont lassította, mivel távol tartotta a magán beruházásokat. A bérlakásépítés feladata ezért főként az államra és a fővárosra hárult. A szabad forgalom által biztosított „természetes állapot" visszaállítása már a húszas évek elejétől a hatóságok kitűzött célja volt. Az adott körülmények között azonban ezt csak fokozatosan lehetett megvalósítani, mivel. a szabad forgalom térnyerése a kedvezőtlen gazdasági helyzetben az elszegényedő rétegeket a kilakoltatás veszélyének tette ki. A lakbérfizetési nehézségek, valamint az olcsó kis- és szükséglakások területén mutatkozó hiány következtében sokan váltak hajléktalanná, és a hatóságok legtöbbjük számára nem tudtak megfelelő elhelyezésről gondoskodni. A kilakoltatott családok egy része saját építésű bódékban húzta meg magát, aminek következtében a főváros területén és környékén több bódéváros alakult ki. Számottevően hozzájárultak a bódék szaporodásához a vidékről megélhetés reményében betelepülők is, akik – ha

1 A korabeli KSH tanulmányai alapján Budapest agglomerációjába 21 település tartozott: Albertfalva, Alag, Békásmegyer, Budafok, Budatétény, Cinkota, Csepel, Kispest, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Rákospalota, Sashalom, Újpest. (1933-ban ugyan Cinkotából kivált Mátyásföld, 22-re növelve az elővárosi települések számát, de az 1930-as népszámlálási adatok értelemszerűen ezt nem tükrözik.)

nem tudtak elhelyezkedni, és tartalékaikat felélték – a letelepedésnek e módjához voltak kénytelenek folyamodni.

1935-ig két „bódéépítési hullám" követte egymást. Az első 1926-ban, a szabad forgalmat korlátozó rendeletek részleges hatálytalanítása következtében volt megfigyelhető. Ekkor jöttek létre a később hírhedtté vált telepek magjai.[2] A második pedig 1930-ban, a gazdasági válság hatására, amikor a „magok" körül elszórtan vagy faluszerűen kisebb nyomornegyedek alakultak ki, néhol több ezres lakossággal. A bódélakások száma az elkövetkező években tovább emelkedett (1931. őszén Budapesten 1953 bódélakást számoltak össze, 7852 lakóval[3]), s a helyzet szinte változatlan képet mutatott 1934-ben, amikor május 7-én még mindig 1662 bódélakás nyújtott otthont 1956 család, megközelítőleg 7000 ember számára.[4]

A bódéépítési hullámok időszakában keletkezett a Hangyatelep is. A pesterzsébeti bódévárosról az első források 1928-ból származnak. Ebben az évben két helyi lap is beszámolt a telep „felfedezéséről". A cikkekből – az egyik 1928. januárjában már 60 bódéról ír[5] – arra lehet következtetni, hogy a telep már egy ideje fennállhatott. Az elkövetkező években mind a helyi, mind a budapesti lapok időnként tudósítottak a hangyatelepi eseményekről, egészen 1934. őszéig, amikor is a telepet több sikertelen próbálkozás után végleg felszámolták. Ennek a bódévárosnak a történetét mutatja be a könyv. Ez a történet nem korlátozható Pesterzsébetre, nem különíthető el az agglomerációban és a fővárosban ekkor lejátszódó folyamatoktól és némely országos jelenségtől sem. A főváros szerepe különösen fontos, hiszen nemcsak a Hangyatelep, hanem Pesterzsébet városa is neki köszönhette létrejöttét. A háború után a főváros fokozódó jelentősége és az oda irányuló intenzív vándormozgalom eredményezte a környező települések felduzzadását és szoros kapcsolódását a fővároshoz. A Hangyatelep története ezért nem csupán helytörténeti érdekesség. Bepillantást enged egy akkori bódételep életébe, és egy agglomerációs település szemszögéből láttatja a két világháború között Nagy-Budapest[6] területén tapasztalható nyomort.

2 Jeruzsálem telep, Suhajda telep, Lóversenytéri-település, Ferencvárosi kiserdő.

3 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Bp., 1935. 120.o.

4 Uo.: 143.o.

5 Pesterzsébeti Újság 1928.02.25.

6 Budapest és az azt körülvevő 21 település.

1924-1928 – A telep létrejötte. Az első budapesti "bódéépítési hullám"
Budapest 1924-1928

A bódételepek kialakulásának vizsgálatánál alapvető kérdés, hogy mi vezetett abban a korban a hajléktalanság kialakulásához, valamint hogy a hajléktalanok közül kik és miért folyamodtak a letelepedésnek ezen módjához.

Schuler Dezső 1935-ben a A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban című könyvében a hajléktalanná válás két jellemző módját határozza meg.[7] Az első a lakáspiac viszonyaival magyarázható, vagyis a kereslet és kínálat közötti egyensúly felbomlásával. Ha a kereslet meghaladja a kínálatot, akkor a lakbér megemelkedik, és az alacsonyabb jövedelmüek számára megfizethetetlenné válik. Ilyenkor „az anyagilag gyengébben szervezett háztartások – rendszerint sokgyermekes munkáscsaládok"[8]– szorulnak ki először a főbérleti bérlakásokból. A probléma megoldása érdekében társbérlőt, albérlőt fogadnak; azután önmaguk lesznek a bérlők, végül a család felbomlása árán külön ágybérletet vesznek igénybe, vagy együtt, bódélakásban húzzák meg magukat. Ez a típusú, a lakáspiac állása következtében kialakuló hajléktalanság csak akkor jön létre, ha hiány van olcsón bérelhető kislakásokból. Hiszen ezekben lakik az előbb említett, szegényebb családok többsége. Schuler megítélése szerint a tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen módon lakásukból kiszorultak, ha van jövedelmük, általában el tudnak helyezkedni albérletben vagy ágybérletben, ezért az ilyen típusú hajléktalanság nem olyan jelentős. A hajléktalanná válás másik módja, szerinte az elszegényedéssel magyarázható. Ha a bérlő jövedelemforrása jelentősen csökken vagy megszűnik, akkor a legalacsonyabb bérleti díjú lakást sem tudja megfizetni. Bérhátralékba kerül, aminek következtében a tulajdonos igyekszik tőle megszabadulni, végül pedig kilakoltatják.

Érdemes itt arra is kitérni, hogy miért bérlakásról van szó mindkét esetben. Erre a magyarázat egyrészt az, hogy a budapesti lakások nagy része abban az időben bérlakás volt. Az 1930-as népszámlálás idején a budapesti lakásállomány 83%-át főbérletként adták ki, a tulajdonosok által használt hányad pedig csak 5% volt.[9] Másrészt pedig ezekben a bérlakásokban elsősorban a városi munkásnépesség élt, vagyis a hajléktalanság veszélyének leginkább kitett csoport többsége. 1930-ban minden harmadik bérleményben az iparforgalmi szektorban dolgozó munkás lakott.[10] A saját lakással rendelkezők védettebbek egy esetleges gazdasági krízis esetén. Jövedelmük csökkenése

7 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban, 3-5.o.

8 Uo.: 4.o.

9 Dr. Szadeczky Kardoss Tibor: A lakbérviszonyok alakulása Budapesten. Székesfővárosi házinyomda, Bp., 1933.

10 Gyáni Gábor: i.m. 158.o.

nem vonja maga után otthonuk elvesztését. A bérlakásban lakó munkásnak viszont folyamatosan fizetnie kell a lakhatásáért, s minél kevesebbet keres, jövedelmének annál nagyobb részét fordítja a lakbérre. Abban az esetben, ha jövedelemforrása megszűnik, semmilyen lakbért nem képes megfizetni. Mindkét esetben a következmény az, hogy bérhátralékba kerül, és a tulajdonos kilakoltatási pert indít ellene.

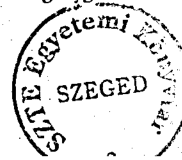
A fővárosban a háború alatt és után a lakásépítés természetes üteme nagymértékben lelassult. A lakástermelés még a főváros népességének a természetes szaporodásból adódó gyarapodásával sem tudott volna lépést tartani. A város lakosságának teljes gyarapodása azonban azt jóval meghaladta. A trianoni határok között Budapest jelentősége lényegesen megnőtt, s a főváros vonzása és a vidék taszítása miatt a lakosság az idevándorlóknak köszönhetően felduzzadt ezért lakáshiány alakult ki. Ennek a történelmi okokkal magyarázható lakáshiánynak nincsen nagy szerepe az itt vizsgált hajléktalanság tekintetében. A téma, vagyis a bódételepek, szempontjából az a fajta hajléktalanság érdekes, amely az elszegényedés miatt alakul ki. A bódék keletkezése és tartós fennállása ugyanis azt mutatja, hogy az építő semmilyen más megoldást nem tud finanszírozni. Ezért hogy megértsük, miért alakultak ki a bódételepek, azt kell megvizsgálnunk, hogy milyen folyamatokat vezettek egy jelentős réteg elszegényedéséhez.

Budapesten az 1923-ban tapasztalt átmeneti gazdasági fellendülést a munkások és alkalmazottak tömeges elbocsátása követte. 1925 elejétől a helyzet állandóan súlyosbodott. Egy hosszabb gazdasági válság vette kezdetét, ami „először a mezőgazdasági termények nehezebb értékesítésében és ennek következtében a fogyasztó és vásárló képesség állandó csökkenésében nyilvánult meg, majd egyre erősbödő mértékben átterjedt az ipari termelésre és a legellenállóképesebbnek bizonyult gyáriparra is"[11] A fizikai és szellemi munkanélküliek száma folyamatosan emelkedett, s az „1925 elejének abszolút munkanélkülisége soha nem sejtett arányokat ért el."[12] A válság a fővárosban volt a leginkább érzékelhető, mert a helyi ínségesek számát az a körülmény is növelte, hogy sokan felvándoroltak vidékről sorsuk jobbrafordulásának reményében. A válság következtében sok bérlő fizetési képessége lecsökkent. Megélhetési és lakbérfizetési gondokkal elsősorban azok küszködtek, akiknek a legkevesebb tartalékuk volt, vagyis főként a legalacsonyabb jövedelmű, legtöbb tagot számláló háztartások.

A kilakoltatottak száma mégsem érte el a munkanélküli, ínséges háztartások

11 Schuler Dezső: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten, 24.o.

12 U.o.

számát. Ez egyfelől azért lehet, mert akiket nem bocsátottak el, de jövedelmük jelentősen csökkent, albérletet vagy ágybérletet vettek igénybe. Az ilyen okok folytán „idegen háztartásba beköltözők"[13] mellett, Budapesten addig is sokan éltek hasonló körülmények között: „a lakások egynegyedében és minimálisan is – 1930-at tekintve – az ötödében mindig tartottak albérlőt. Ezenkívül sok lakásban húzta meg magát ágybérlő is."[14] Másfelől a bérhátralékosok kilakoltatásának útjában állt a kötött lakásforgalom. A kötött lakásforgalom a szabad lakáspiac jelentős mértékű korlátozását jelentette, melynek bevezetésére az első világháború adott okot. Első lépését az a rendelet jelentette, mely a hadbavonult katonák családtagjait volt hivatott megóvni a kilakoltatás veszélyétől. Ezt követte az első és második lakásrendelet 1916-ban és 1917-ben[15], amelyek kiterjesztették a korlátozás hatáskörét és mértékét. Ezután pedig „a későbbi lakásrendeletek ezt a teljes és általános kötöttséget nagyobbá és szorosabbá tették."[16] A szabadpiac helyét átvette az állami beavatkozás. A kötöttség a háború vége után is érvényben maradt az általános nehézségekre, és a lakásállomány katasztrofális helyzetére való tekintettel...

A rendszer hosszú távú fenntartása távol tartotta a az ágazattól a magán beruházásokat. Ezért az építkezés feladata főként az államra és a fővárosra hárult.

A húszas évek elején beinduló állami beruházás eredményeképp számos szükséglakótelep, valamint néhány kislakástelep épült. Az így létrejött lakások 94%-a szükséglakás volt. A főváros 1925-től kezdte el beruházó tevékenységét nagyobb amerikai kölcsön segítségével, ennek eredményeképpen az évtized végéig 4686 új lakás jött létre. Ezek – szemben az állami építésű lakásokkal – nagyrészt nem a legalsóbb rétegekbe tartozók elhelyezésére szolgáltak, csupán 10%-uk volt szükséglakás. A közületi építkezések jelentőségét segít megítélni, ha úgy fogalmazunk, hogy „az évtized első hét évében minden tíz új lakásból négy született ilyen finanszírozás nyomán Budapesten és környékén."[17]

A lakáspiac kötöttségeinek feloldása és a magán befektetések bevonása fokozatosan ment végbe 1921-től. A városokban és községekben különböző módon alakult ez a folyamat, a lakásállomány volumene és jellege között lévő különbségeknek megfelelően. A kisebb számú, kevesebb bérlakást tartalmazó községi lakásállomány feloldása kevesebb problémát okozott a lakóknak,

13 Gyáni Gábor megfogalmazása az al-, illetve ágybérlőkre in: Gyáni Gábor: i.m.178.o

14 Uo.: 179.o

15 Első lakásrendelet: 3787/1916 M.E. sz. rendelet, Második lakásrendelet: 4180./1917 M.E. sz. rendelet
Borsos Endre: i.m. 487.o.

16 Uo.: 487.o.

17 Gyáni Gábor: i.m. 113.o.

mint a városok nagyszámú, túlnyomóan bérlakásokból álló lakásállományának felszabadítása. Ezért a községekben már hamarabb, 1926-tal bezárólag „a háztulajdont korlátozó összes kivételes rendelkezések hatályát megszüntették."[18] A városokban a kötöttségeket ennél hosszabb előkészítő lépések után lehetett csak feloldani. A vonatkozó rendeletek és törvények fokozatosan szűkítették a korlátozás alá eső bérlemények körét, miközben folyamatosan emelték a lakbéreket, közelítve a "szabadpiac szigetein" kialakuló árak szintjéhez.

Az adott gazdasági helyzetben még ez a fokozatos eljárás sem biztosított védelmet az elszegényedő bérlakásban lakó, bérmunkából élő városi népesség számára. A kötöttségek részleges feloldása azt eredményezte, hogy a főváros területén rendkívül megszaporodtak a kilakoltatási perek. Ebben az időben az állami és fővárosi szükség és kislakástelepek zsúfolásig tele voltak, más lakhatási lehetőség pedig nem állt rendelkezésre az otthonukat elvesztők számára. Ennek következtében 1926-ban a „hajléktalan családok kénytelenek voltak ideiglenesen maguk által összetákolt kunyhókban meghúzódni."[19] Több bódételep keletkezett így, főként a főváros tulajdonában lévő telkeken.[20] „Ez időben keletkezett a Jeruzsálem-telep, Suhajda-telep, Lóversenytéri település, ferencvárosi Kiserdő néven ismert nyomortanyáknak a magja."[21]

A kerületi elöljáróságok folyamatosan fel akarták számolni a bódélakásokat, de miután se a kialakulásukhoz vezető okokat nem tudták orvosolni, se megfelelő alternatívát nem biztosítottak, az erre irányuló próbálkozások sikertelenek voltak. Erről tanúskodik a Fővárosi Tanács 1926 november 27-i ülése is, a veszélyes lakások nyilvántartása és az azokba való beköltözés meggátlása ügyében.[22] Itt megállapításra került, hogy nem képesek a kunyhókból a lakókat kitelepíteni, az újbóli beköltözéseket megakadályozni vagy az üres telkeken új kunyhók felépülését meggátolni. A tanács végül az üres telkek fokozott őrzését irányozta elő annak érdekében, hogy további „emberi lakásra alkalmatlan bódék és kunyhók ne épülhessenek."[23]

1928 novemberére a lakáspiac kötöttségeinek fokozatos feloldása eredményeként a lakásállománynak csupán 11,7%-a esett szabad bérmegállapítás

18 Borsos Endre: i.m. 488.o.

19 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban, 93.o

20 Uo.: 94.o: A fővárosi tanács a Népjóléti és Munkaügyi miniszterhez szóló felterjesztésében szereplő adatokból a lakásnyomor ábrázolására: Lóversenytéri telepen 130 család, A Ferencvárosi Pályaudvar közelében 103 család, Budafokon földbevájt barlangokban, kunyhókban és színekben Zugliget és Svábhegy környékén, valamint a Röppentyű utca 43. szám alatt.

21 Uo.: 93.o

22 Uo.: 95.o

23 Uo.: 96.o.

alá.[24] Az, hogy az állomány ilyen kismértékű felszabadítása is a kilakoltatások ekkora áradatát, és a lakbéreknek az átlagos lakbérfizetési képesség fölé emelkedését eredményezte, az elkövetkező korszakra még súlyosabb helyzet kialakulását vetítette előre. A lakásforgalom kötöttségeinek fokozatos feloldása tovább folytatódott, miközben a gazdasági helyzet nem javult. Igaz, hogy1927-ben a fővárosi építkezések következtében a munkanélküliség mérséklődött, de csak átmenetileg. A húszas évek közepétől folyamatosan tapasztalható, magasnak számító munkanélküliség az elkövetkezendő években az addigit is jóval felülmúlta.

Az 1924-től 1928 végéig tartó időszakban tehát a gazdasági depresszió, a munkabérek csökkenése, valamint az elbocsátások elszegényedéshez, majd tömeges kilakoltatásokhoz vezettek. Az utcára kerültek nagy részének nem volt más lehetősége, minthogy bódélakásokban húzza meg magát. A budapesti lakásaikból kitettek mellett sokan érkeztek az ország más területeiről is a jobb megélhetés reményében. Közülük feltehetően egyre kevesebben találtak munkát, vagy tudták a szállást megfizetni. Ezért valószínű, hogy az ilyen módon a fővárosba kerülők közül is sokan a bódételepeken kötöttek ki. Ezt a feltételezést támasztja alá Schuler megjegyzése is az 1926-ban keletkezett bódételepek lakóiról: „A veszélyes lakóhelyek páriái rendesen nem is a főváros lakosságából kikerülő elemek"[25], voltak. Ez persze azt sem zárja ki, hogy egy ideje már a fővárosban élő és dolgozó emberekről van szó. A nemrég érkezettek kevés szállal kötődtek a fővároshoz, helyi kapcsolati hálójuk nem volt elég kiterjedt megfelelő segítség szerzéséhez.

Jellemző az is, hogy a bódélakókra többnyire családként utalnak a tanulmányok és az újságcikkek is. Az egyedülállók számára ugyanis több olcsóbb elhelyezkedési lehetőség kínálkozott. Az ágybérlet heti 3-7 pengős árát[26] kigazdálkodva, vagy rosszabb esetben éjjeli menedékhelyeken, melegedőkben meghúzódva elkerülhető volt az utcára kerülés. Az utóbbiakban vagy teljesen díjtalan volt az elhelyezés - mint a Timót utcai menhelyen is -, vagy pedig a munkaképes hajléktalanoknak az elhelyezésért cserébe könnyű munkát kellett végezniük. A családok elhelyezkedése nehezebb volt. Erre utal Schuler is, amikor azt írja, hogy a családok előbb építenek bódét, minthogy a család egységét megbontva külön ágybérletbe vagy szállóba menjenek.[27] Emellett szól az is, hogy a bódé felépítése nem kerül semmibe - vagy csak egyszeri kiadást jelent - és az oda való beköltözés után a meglévő kevés pénzt más

24 Gyáni Gábor: i.m. 186.o.

25 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban, 96.o

26 Gyáni Gábor: i.m. 184.o.

27 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban, 4.o.

alapvető szükségletek fedezésére, élelemre, ruhára, tüzelőre lehet fordítani. Tehát a bódélakás nemcsak a család együtt maradását biztosítja, hanem a fennmaradás esélyeit is növeli. Ezért feltételezésem szerint igaz az, hogy a bódék építői és első lakói családok[28] lehettek. Később viszont sok egyedülálló hajléktalan is odakerülhetett - köztük az albérletből és ágybérletből kiszorulók - hiszen a családok, hogy valamilyen jövedelemre szert tegyenek, „társbérlőket" fogadtak, vagy eredeti bódéjukat kiadták, míg saját maguknak újat építettek. A későbbi beszámolók is arról tanúskodnak, hogy egy bódéban mindig több család lakott.

Összegezve tehát feltételezhető, hogy a munkanélkülivé vált, elszegényedett, főként többgyerekes, nem budapesti illetőségű munkáscsaládok közül kerültek ki a bódételepek alapítói.

Az agglomerációban

Az 1926-ban keletkezett telepek felsorolásánál már több olyan is szerepel a hatóságok feljegyzéseiben, amelyik agglomerációs területen található. A telepek kialakulásához vezető okok ismeretében ez nem is lehet igazán meglepő, hiszen a fent taglalt tényezők, ha lehet, az elővárosi övezetben fokozottabban érvényesültek, mint a fővárosban.

„Nagy Budapest népességéből ... de népszaporodásából is évtizedről évtizedre egyre nagyobb hányad lett az elővárosok osztályrésze."[29] A főváros legkülső negyedeiben, illetve az elővárosokban létesített nagy ipari üzemek tekintélyes mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a húszas években a „közgazdasági Budapestre gravitálók egyre nagyobb hányada az elővárosokban kötött ki."[30] Ennek köszönhető, hogy az 1920 és 1930 között megfigyelhető népességgyarapodás a főváros peremén jóval meghaladta a városmagét, nem csupán a százalékok, hanem a nyers számok tekintetében is.[31] A tényleges, vagyis teljes gyarapodás Budapest esetében 8,2% (78494 fő), az agglomerációban pedig 44,2% (127285 fő) volt. A vándormozgalom előváros felé mutató irányultságát tükrözi az is, hogy a teljes gyarapodáson belül Budapesten a lakosok 8,1%-a (75963 fő), a környező településeken pedig 38,4%-a (110668 fő)[32] származott a vándormozgalomból.

28 Ez természetesen nem jelent szigorúan nukleáris családot, de talán még vérrokonságot sem. Inkább kisebb, feltehetően addig is együtt élő csoportról lehet szó.

29 Thirring Lajos: i.m., 30.o.

30 Uo.

31 Ezt azért érdemes megjegyezni, mert az agglomeráció esetében a százalékos adatok helyes értelmezéséhez nem árt a „mögöttes tartalom" ismerete. Pl: Albertfalva 1920 és 1930 közötti 173.2%-os növekedése rögtön más értelmet nyer, ha tudjuk, hogy szám szerint ez 2112 fős gyarapodást jelent.

32 Thirring Lajos: i.m., 34.o.

Az elővárosi gyarapodás mértékét az is mutatja, hogy a törzsökös lakosság aránya, amely városok esetében általában alacsony, még a budapestinél is jóval alacsonyabb volt. Thirring Lajos erről így ír Nagy Budapest népessége című 1935-ös tanulmányában: „A törzsökös lakosság hányadosa 1930-ban olyan mélyen kötött ki, ami már nem is városias, hanem kifejezetten külvárosias sajátosság."[33] 1930-ban az elővárosi lakosság 23,2%-a helybeli születésű, míg a fővárosnál ez az arány 37,7%.[34]

Azt is érdemes figyelembe venni, hogy honnan érkezett az elővárosokban letelepedő sokaság. E tekintetben megállapítható, hogy a közeli településekről elszármazottak aránya elég alacsony. Sokkal jelentősebb „a távolról való beözönlés, a messzebbről ideszármazottak abszolút és arányszámbeli térnyerése;"[35] valamint a közigazgatási Budapest területéről kitelepülők egyre nagyobb száma. Ennek oka a vidék számára itt kínálkozó munkalehetőségek sokasága, az olcsóbb életlehetőségek, valamint a kedvezőbb telekárak és lakbérek.

A felduzzadó népesség foglalkozás-szerkezetében az ipari munkásság vált meghatározó réteggé. 1930-ra már a lakosság legnagyobb részének, 56,1%-ának megélhetése az ipari szektorhoz volt kapcsolható. Ezzel jócskán megelőzte a budapesti, 40,8%-os arányt.

Budapest és a környező települések népességének foglalkozásszerkezeti megoszlása az 1930-as népszámlálás adatai alapján. Az öt legnagyobb kategória, keresők és eltartottak együttesen[36].

Budapest:	Környező települések:
40,8% ipar	56,1% ipar
16,8% kereskedelem és hitel	9,6% véderő
8,0 közszolgálati és szabadfoglalkozású	9,5% kereskedelem és hitel

Az ipari népesség 1920-ról 1930-ra 49,9%-al gyarapodott az „agrárnépesség foglalkozásváltásának köszönhetően, hiszen a vidék népének beözönlése nélkül a többlet 6%-ra is alig rúgott volna."[37] Vagyis a jelentős elővárosi ipari munkás réteg főként nem helyi születésű, eredetileg nem ipari foglalkozásúakból állt. Következésképpen nem a tanult, hanem a szakképzetlen munkások tömörültek ide. Ezt támasztják alá a bevándorlók elszármazási helyére vonatkozó adatok is 1930-ból. Az elővárosokban letelepülők közül a legtöbben a Duna-Tisza közéről származtak, amely a „nyersebb munkaerőt dobta tömegesen a budapesti piacra."[38]

Thirring Lajos a Budapest és elővárosai közti különbséget a házicselédek népességen belüli arányának eltérése segítségével mutatta ki (Budapesten ez 6,5%, a környező településeken 1,7%)[39] „A házicselédek aránya...messze a fővárosi hányadosok alatt marad, híven tolmácsolva azt a nagy űrt, mely a főváros és külváros népességének társadalmi tagozódásában, anyagi, vagyoni állapotában - nálunk is - fennáll."[40]

Az 1925-től kezdődő válság a fővároshoz hasonlóan itt is éreztette hatását. A fővárosi és szomszédos községekben létesült gyárakból egyaránt nagy számban bocsátották el a munkásokat. Ez pedig nagy csapást jelentett az elővárosi településekre nézve. A téma szempontjából persze az a kérdés, hogy a munkanélküliség és elszegényedés milyen mértékben eredményezett hajléktalanságot. A 21 agglomerációs település közül csupán ötnek volt városi rangja.[41] A többi település kis- vagy nagyközség volt, ahol 1926-tal bezárólag visszaállították a szabad lakásforgalmat.[42] Feltételezhető tehát, hogy ezeken a területeken a munkanélküliség következtében lakbérfizetési nehézségek miatt sokakat kilakoltattak. Erre jó példa Csepel, ahol a szabadforgalom visszaállítása után több ezer kilakoltatási pert indítottak a bérhátralékosok ellen.[43]

A városokban ekkoriban még részlegesen kötött forgalom volt érvényben, ezért a helyzet valamivel jobb lehetett, mint a községekben. Azonban Budapesten is ilyen lakáspiaci feltételek mellett alakultak ki a bódételepek. Az agglomeráció 16 községében és 5 városában feltehetően sokakat lakoltatattak ki, amit még az sem enyhített, hogy az itteni lakbérek általában alacsonyabbak voltak a fővárosiaknál, és kisebb volt a bérlakások lakásállományon belüli aránya.

33 Thirring Lajos: i.m. 36.o

34 Ez az arány egy település intenzív, urbánus fejlődése során zuhanhat csak ilyen mélyre, amikor a teljes gyarapodás legnagyobb része a bevándorlásnak köszönhető. A betelepülők gyermekei már helybeli születésűek lesznek, s ha a teljes gyarapodás csökken, de azon belül a természetes szaporulat nő, akkor az a város megszilárdulását jelzi.

35 Thirring Lajos: i.m. 38.o.

36 Uo.: 87.o.

37 Uo.: 86.o.

38 Thirring Lajos: i.m. 48-49.o.

39 Uo.: 87.o.

40 Uo.: 87., 92.o.

41 Újpest, Rákospalota, Kispest, Pesterzsébet és Budafok.

42 A 2830/1926 M.E.sz. rendelet ugyan aháztulajdont korlátozó összes kivételes rendelkezés hatályát megszüntette az ország területén lévő községekben, ám a 8888/1927 M.E.sz. rendelet szerint a Népjóléti és Munkaügyi Miniszter kivonhatott bizonyos községeket a szabadforgalom hatálya alól, ha indokoltnak látta. Ezért nem lehet teljes biztonsággal megállapítani, hogy mindegyik agglomerációs községben feloldották-e a kötöttségeket a rendelet hatálybalépése után. Hiszen ha valahol, akkor itt indokolt lehetett a kötöttségek további fenntartása.

43 Pesterzsébeti Újság 1928.02.18.

Mint arról már volt szó, az 1926-ban keletkezett telepek számbavétele során egy-egy agglomerációs település is megjelenik: Budafok, valamint a Jeruzsálem-telep kapcsán Albertfalva. A két község Budapest déli peremén fekszik közvetlenül egymás mellett, a Duna jobb partján. A Hangyatelep ugyan nem szerepel itt, de feltételezhető, hogy az is ez idő tájt keletkezett, méghozzá szintén a város déli peremén, a pesti oldalon.

Az előbbiekben összegzett elővárosi jellemzők fokozottan érvényesültek Pesterzsébet, a telep otthonául szolgáló település esetében. 1930-ra népesség tekintetében az agglomeráción belül első helyre került 67907 lelket számláló lakosságával, maga mögé utasítva ezzel az 1920-ban még őt megelőző Újpestet és Kispestet. Ezzel egyúttal az ötödik legnagyobb magyar város is lett. Lakosságának legnagyobb részét az ipari munkásság tette ki. Ennek is köszönhető, hogy a korban róla, mint a Budapest déli peremén található, nagy munkáslétszámmal dolgozó gyárak lakótelepéről írtak.[44]

Ahogy azt ez a leírás is sugallja, a település rohamos fejlődését a közelében létesült gyáraknak köszönhette. Az itt letelepedők főként a Soroksári úton, valamint a közeli települések nagyobb ipari üzemeiben dolgoztak. A polgármester 1929-ben a Budapesti Fegyver- és Gépgyárat, valamint a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémműveket nevezte meg a helyi munkásság fő foglalkoztatójaként.[45]

A gyárak közelségén túl a munkások odajutását biztosító közlekedés is alapvető fontosságú. A közlekedés kiépülése és a település közigazgatási fejlődése között szoros összefüggés van. Az 1870-es alapítású falu, Erzsébetfalva, a HÉV soroksári vonalának 1887-es megépülése után indult rohamos fejlődésnek. Ez a járat összekapcsolta a csepeli, ferencvárosi üzemeket a vidékről feláramló, Pesten letelepedni nem tudó munkavállalókkal. Az ekkoriban közigazgatásilag még Soroksárhoz tartozó település 4754 fős népessége az 1890-es években már meghaladta az anyaközségét. Az önállósulás gondolata többször is felmerült és végül 1897-ben valósult meg, amikor a belügyminiszter jóváhagyta önálló nagyközséggé való szerveződését. Gyors növekedése ezután is folytatódott. Lakossága a századfordulón 15732 fő, öt évvel később pedig már 23351 volt. Az ez évben bevezetett villamos vonalon már évente egy millióan utaztak. Ehhez ugyan hozzájárult az is, hogy Csepelről 1929-ig csak a városon keresztül lehetett Budapestre eljutni, de ez a szám így is érzékelteti a város és a környék fejlődési ütemét.

„Az elővárosi közlekedés kiépülése után nem volt akadálya a napi munkába járásnak, a fővárosi intézmények - pl. iskolák - rendszeres igénybevételének, az elővárosok, elővárosi telepek egymás közötti kapcsolatának. Ennek kihatása mind az elővárosok népesedési folyamataiban, mind pedig a társadalmuk összetételének alakulásában szinte azonnal jelentkezett. A főváros gyártelepei felé törekvő munkát keresőknek különösen a szegényebb rétegei tömegesen „torlódtak fel" Budapest határainál, telepedtek ott le, s „ingáztak" a fővárosba. De a fővárosi szegénység is tömegesen települt át az elővárosi szegénységbe."[46]

1910-ben a lakosság 30970 főt számlált, 1920-ban már 40545-öt. 1923-ban a település Pesterzsébet néven rendezett tanácsú várossá alakult. Ezzel a harmadik[47] város lett az agglomerációban Újpest és Kispest után. Az 1930-as népszámlálás idején Pesterzsébeten a lakosság száma 67907 volt.[48]

Az agglomerációra jellemző módon a város magas lélekszámát nem a természetes szaporodásnak köszönhette. 1920 és 30 között 67,5%-os (27362 fős) gyarapodásából 60,2% a vándorlási különbözettel magyarázható, míg csupán 7,2% volt a természetes szaporulat. A teljes gyarapodásból a természetes szaporodás alacsony részesedését jól érzékelteti, hogy 1930-ban a helyben születettek aránya a lakosságon belül csak 18,5%; ami nagyjából azt jelenti, hogy az akkori lakosságban 100 emberből 82 volt elsőgenerációs bevándorló és csak 18 helyi születésű![49]

A betelepülők nemcsak nagy áradatban jöttek, hanem folyamatosan cserélődtek is. A népesség száma és összetétele a növekedés ilyen intenzív szakaszában állandóan változott.[50]

Arra a kérdésre, hogy a betelepülők honnan érkeztek, a népesség születési hely szerinti megoszlása adhat választ.[51] Az 1930-as népszámlálás vonatkozó adatai szerint a lakosság 31%-a született a megyén kívül, a trianoni határokon belül. A második legnagyobb csoport, 22,2%, a fővárosban született, őket pedig a helyi születésűek követik 18,5%-kal. A megye más területén születettek a lakosság 11,2%-át, a szomszédos községekből származók pedig csupán 2,5%-át teszik ki.

A húszas években végig a népességgyarapodás gyorsuló üteme volt megfigyelhető. 1920 és 25 között átlagosan évi 9134, 1925 és 27 között 3444, 1927

44 Pesterzsébeti Újság 1931.12.05.

45 PML IV. 408-u. negyedéves jelentések 1929. október-december

46 Beluszky Pál: Az elővárosok útja Nagy-Budapesthez. Tanulmányok Budapest Múltjából XXX. Budapesti Történeti Múzeum, Bp., 2002. 129.o.

47 Rákospalotával egy évben a harmadik és negyedik város

48 A bekezdés adatai Thirring Lajos: i.m. 18-19.o.

49 A bekezdés adatai Uo. 34.o.

50 A helyi lap meglátása szerint „a lakosság folyamatos hullámzása hátráltatja a város fejlődését." A közlöny 1927.12.25.

51 A születési hely szerinti megoszlás csupán megközelítőleg adhat képet arról, hogy az itt letelepedők honnan jöttek a városba.

és 29 között 3781 volt az átlagos éves gyarapodás. 1929 és 30 között pedig egy év alatt 8345-el emelkedett a helyi lakosság száma. A növekedés okairól egy helyi lap a következőket írja 1929 márciusában:

„Azok költöznek ide, akik a közeli gyárakban akarnak elhelyezkedni, valamint azok az intellektuelek, akik felnőtt gyerekeiket akarják taníttatni, továbbá akik saját kis családi házban akarnak lakni, végül pedig akik nyugdíjasként ide húzódnak ki, az olcsóbb életlehetőségek és lakbérek miatt."[52]

A felsorolt indokok közül valószínűleg az elhelyezkedés lehetősége csábította a legtöbb betelepedőt Pesterzsébetre. Ez egyértelműen meglátszik a népesség foglalkozás-szerkezeti megoszlásán. 1920-ban a város népességének 57,6%-át, 1930-ban a népesség 58,9%-át tették ki a szigorú értelemben vett ipari munkások, és az általuk eltartottak. (Az elővárosi átlag ekkor 56,1%, a budapesti pedig 40,8%.) A magas százalékos értékek mellett az abszolút számok is figyelemreméltóak: Az 1920-as 57,6% 23350 főt, az 1930-as 58,9% 39966 főt jelentett.[53] Ezzel a város „ipari lélekszáma úgy Szombathely, mint Sopron egész lakosszámával vetekszik."[54]

Ha pedig a szigorúan ipari munkásság mellett figyelembe vesszük a tágabb értelemben vett munkásság, a bányászat, ipar és forgalom területén dolgozók és az általuk eltartottak együttes számát, akkor azt láthatjuk, hogy Pesterzsébet lakosságának 78,3%-a volt ide sorolható az 1930-as népszámlálás idején. (Az agglomerációban ez az arány 74,5%, Budapesten pedig 65,8% volt)[55]

Habár a város létrejöttét a közeli gyáraknak köszönhette, saját jelentős iparral nem rendelkezett. Az itt élő ipari munkásság számához viszonyítva a helyben foglalkoztatottak száma elhanyagolható volt. A legjelentősebb helyi üzemek textilipari gyárak voltak. Közülük a legnagyobb a Juta és Kenderipari Rt., ahol a foglalkoztatottak száma általában 800 fő körül mozgott.

Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a város 2056 iparvállalata összesen 4401 fős segédszemélyzettel dolgozott. A kereskedelmi és hitelvállalatokkal együtt a helyi vállalatok száma 2773, az általuk foglalkoztatottak száma pedig 4858 volt. (Az összes helyi vállalat közül a segéd nélkül dolgozók száma: 1778, azaz 64,1% volt!) A helyi nagyvállalatok – a húsznál több segédszemélyt alkalmazó ipari, kereskedelmi és hitelvállalatok – száma 18, ezekben 2475 munkás dolgozott.[56]

Ezek jellemezték a helyi viszonyokat akkor, amikor a város keresőinek száma 32261, a szigorúan ipari keresőké pedig 19659.

52 Pesterzsébeti Újság 1929.03.02.

53 Thirring Lajos: i.m. 92.o.

54 Uo.

55 Uo.: 88-91.o.

56 Uo.: 104-105.o.

A munkások nagy része tehát ingázott munkahelyére. Az iparforgalmi ingavándorlók száma 1930-ban 11705 volt, ami a város kereső népességének 36.3%-a, az iparforgalmi kereső népességnek pedig 48,6%-a. Az összes iparforgalmi ingavándorló közül 9759 (83,3%) járt Budapestre dolgozni 1930-ban.

1924-től kezdve folyamatosan ijesztően nagyszámú munkanélküli élt a városban. A válságból következő ipari és kereskedelmi pangás következtében a fővárosi, helyi és csepeli gyárakból sokakat elbocsátottak. Ezen a tendencián közmunkák bevezetésével próbáltak enyhíteni, aminek következtében 1927-ben átmeneti javulás volt érzékelhető. A gazdasági pangás azonban nemcsak a helybeliek elbocsátását eredményezte, hanem az ország más területeiről munka reményében érkezők áradatát is. Ez nagyban hozzájárult a városban a húszas évek végén tapasztalt gyorsuló ütemű népességgyarapodáshoz. „A vidéken keresethez nem jutó munkáskezek tekintélyes tömege Nagy-Budapesten (főleg az elővárosokban) halmozódott fel... a szomszédos övezet feltűnő lélekszám szaporulatában ennek a kedvezőtlen tömörülési folyamatnak is van része."[57]

A népesség társadalmi összetételének vonatkozásában a munkásság és a kis egzisztenciák kerültek túlsúlyba, a középosztály jelenléte elhanyagolható volt. Az alsóbb társadalmi rétegek felülreprezentáltsága miatt és jelentős helyi ipar hiányában a település nem rendelkezett tekintélyes arányú adózó lakos-sággal. A város vagyonosabb rétege a telekeladások során, később pedig a házbérekből származó bevételeknek köszönhetően alakult ki. Emellett említésre méltó még a kocsmák szerepe is. A Thirring által a főváros és elővárosok közötti társadalmi űr kimutatására felhasznált mutató, a házicselédek aránya itt 1930-ban a lakosság 1,2%-a volt. Ezzel Pesterzsébet alulmúlta nemcsak a 6,5%-os budapesti, de az 1,7%-os agglomerációs arányt is, ami azt tanúsítja, hogy a helybeli viszonyok az átlagos elővárosi körülményeknél is szerényebbek voltak.

Ennek megfelelően alakult a város fejlődése is. Az olcsó telekárak és lakbérek sokakat idevonzottak, s a beépítetlen területeknek köszönhetően adott volt a terjeszkedés lehetősége, így a városban intenzív építkezés folyt. Főként egyszobás, kis kertes házak épültek. Ezt támasztja alá az az adat, mely szerint a város megalakulásának első évétől, 1924 kezdetétől 1928 októberéig 3634 lakás készült el, közülük 2753 egy szobás volt. A több szobás lakások száma jóval kevesebb (665), 3 szobásból 158, ennél több szobás lakásból pedig csupán 58 épült.[58] Ezek a számok ismét csak az építők, vagyis a lakosság szegényes viszonyait tükrözik.

57 Thirring Lajos: i.m. 103.o.

58 Pesterzsébeti Újság 1928.10.13.

A gyors ütemű építkezésről a kiadott építési engedélyek tanúskodnak. 1925 és 29 között 5255 engedély került kiadásra, jóval több, mint a közeli településeken: Csepelen (1834), Újpesten (2255), Kispesten (3272), ahol kevesebb beépítetlen terület állt rendelkezésre.[59]

A város lakásállománya 1920 és 1929 között nagyjából egyharmadával gyarapodott, miközben a lakosság gyarapodása 67,5%-os volt. 1920-ban 10592 lakást, 29-ben pedig 16423 lakást számláltak.

Az 1929-es év lakáshelyzetéről részletesebb képet kaphatunk egy helyi újságcikkből.[60] Ebben az évben, amikor a lakosság 59562 lelket számlált, a házak száma a város területén 6955 volt, összesen 16423 lakással. Ebből 3249-et (19,8%) kötött, 6636-ot (40,4%) pedig szabad bérmegállapítás mellett adtak bérbe, a tulajdonos által használt lakások száma pedig 6538 (39,8%) volt. A lakásokhoz tartozó szobaszámot is figyelembe véve pedig az látható, hogy a tulajdonos által használt lakásokra 1,45 szoba jutott, a szabad bérmegállapításúakra 1,08, a kötöttekre pedig 1,13. Vagyis a szabad bérleményekre jutott a legkevesebb.

Arra vonatkozólag, hogy ezek az adatok milyen lakhatási körülményeket és lakókat jeleznek, az ekkor érvényben lévő lakásrendeletek, valamint a helyi és budapesti körülmények ismeretében le lehet vonni bizonyos következtetéseket.

Budapesten az 1930-as népszámláláskor felmért lakásállomány 83%-a volt bérlakás s ennek csupán az 5,3%-a a tulajdonos vagy családtagja által használt. Ugyanez az arány Pesterzsébeten 60% -40% volt. „Kertvárosról" lévén szó, itt magától értetődően többen laktak saját házban, mint a fővárosban. Jellemzően kis kertes házakban, melyeknek feltehetően nem volt sok közös vonásuk az akkoriban Budán kialakuló kertes övezetek házaival. Jellegüket pontosabban el lehet képzelni, ha figyelembe vesszük, hogy az ilyen lakásokhoz tartozó szobák száma átlagosan 1,45 volt. Ez ugyanis arról árulkodik, hogy a legtöbb ilyen „kertes ház" valójában egy-két helyiséges épület volt. A lakosság anyagi viszonyainak ismeretében pedig az is feltételezhető, hogy sok volt ezek közt a kunyhószerű építmény is. Emiatt az ebbe a kategóriába tartozó ingatlan tulajdonosa nem tekinthető különösen vagyonosnak vagy magas társadalmi státuszúnak. A saját ház jelentette kiváltság mértéke a helyi viszonyokhoz igazodott. A tulajdonosok többsége feltehetően a lakosság törzsökös vagy véglegesen itt letelepedő részéből került ki, társadalmi státuszuk, anyagi helyzetük tekintetében pedig Pesterzsébet közép- és felső rétegéhez tartoztak. A középréteg egy olyan településen, ahol igazából nincsen középosztály,

59 Pesterzsébeti Újság 1930.04.12.

60 A Közlöny 1930.03.09.

inkább képzett, biztos állással és jövedelemmel rendelkező munkást jelentett, mint a hagyományos értelemben vett középosztályt. Feltételezésem szerint közülük került ki a legtöbb saját házában lakó pesterzsébeti.

A saját lakással nem rendelkező, szabad és kötött bérlakásban élő pesterzsébeti lakosokkal kapcsolatban a korban érvényben lévő lakásrendeletek ismeretében vonhatunk le következtetéseket.

Pesterzsébeten 1924 és 1928 között az ország többi városához hasonlóan kötött lakásforgalom volt érvényben. A kötöttség érvényességi köre folyamatosan csökkent, mint Budapesten is.

1921 óta minden új épület kikerült a kötöttségek alól. Az 1924-es IV.t.c. kimondta, hogy minden, az életbelépése után keletkezett, írásban, meghatározott időre szóló bérlet esetében a bérmegállapítás a szerződő felek joga. Ezután az 5200/1926 M.E. sz. rendelet minden 1926. július 1. után keletkezett bérlet esetében megadta a szabad bérmegállapítás jogát, az albérleteket pedig teljes mértékben felszabadította. A következő évben a 8888/1927 M.E. sz. rendelet a bérmegállapítás mellett a felmondást korlátozó kötöttségeket is feloldotta az 1927 novembere után létrejött bérletek esetében.

Ennek következtében 1928 végére csak a városokban, és csak azokra a lakásokra álltak fenn bizonyos korlátozások, amelyek bérlete még 1927. november 1. előtt keletkezett. Tehát amellett, hogy minden 1921 után épült lakás kikerült a kötöttségek alól, minél később jött létre a bérlet, annál kisebb mértékű korlátozás alá esett.

Ennek tudatában az 1929-es pesterzsébeti lakásszámlálás alkalmával szabadként meghatározott lakásokról elmondható, hogy azok az új bérletek, a kötöttek pedig a régiek.

A kötött bérmegállapítás mellett kiadott, vagyis régi bérletek lehettek az 1921 előtt épült házakban lévők, ha bérletük 1924 vagy 1926 előtt keletkezett. Ezekben törzsökös vagy régebben idevándorolt lakosok élhettek, akiknek nem volt elegendő anyagi erőforrásuk ahhoz, hogy saját házat építsenek. A szabad és kötött lakások lakói között főként érkezésük időpontja, és a bérleti szerződés megkötésének ideje jelenthetett különbséget, egyéb tekintetben hátterük hasonló volt.

Valószínűleg a helyi lakosság megoszlásának megfelelő arányban képviseltették magukat a bérlők közt a különböző foglalkozású és hátterű lakosok. Mivel a lakosság legnagyobb része munkás volt, itt is a munkások tették ki a lakók jelentős hányadát. Ők feltehetően a saját házzal rendelkezőknél alacsonyabb keresetű, kevésbé képzett munkások közül kerültek ki.

A szabad, vagyis új bérletek lakói a legkésőbb érkezett bevándorlók lehettek. A legtöbb lakás valószínűleg 1926 után létrejött bérlet volt, hiszen ekkor már minden új költözés a szabad forgalom táborát erősítette. A százalékok szerint

ez a város lakásállományának 40,4%-a volt, és ez az arány az idő folyamán feltehetőleg csak emelkedett.

A város lakosságának a vándormozgalomból adódó gyarapodása számottevő volt ebben az időszakban, és mint arról már szó volt, a betelepülők közül a legtöbben a megyén kívüli országrészből, valamint Budapestről jöttek. A Budapestről betelepülők egy része feltehetően rendelkezett elegendő anyagi erőforrással ahhoz, hogy saját házra tegyen szert, hiszen a fővárosból főként éppen az olcsó telek és a saját ház reményében költöztek ide. Tehát a betelepülők közül is csak a szerényebb lehetőségekkel rendelkezők kerültek a szabad bérleményekbe. Az ide bevándorlók főként vidékről és az elcsatolt területekről érkeztek. A beáramlás innen még jelentősebb volt a gazdasági pangás kezdete óta - a főváros közelében remélt nagyobb megélhetési esélyek miatt. Az ilyen okokból kifolyólag ideköltözők között jócskán akadhattak olyanok is, akiknek nem futotta főbérlet megfizetésére, ezért albérletet vagy ágybérletet kerestek. Róluk egyáltalán nem szól a helyi lapban megjelenő statisztika, jelenlétük azonban teljes biztonsággal feltételezhető.[61]

Ők képviselték a város legszegényebb, a városhoz legkevesebb szállal kötődő rétegét. Munkalehetőség esetén továbbköltöztek. A pesterzsébeti lakbérek alacsonyabbak voltak a budapestieknél. Feltehető tehát, hogy ez az itteni albérletekre és ágybérletekre is igaz volt. Ez a körülmény nemcsak az idevándorlókat, hanem a Budapest felé törekvő legszegényebbeket is ide vonzhatta. Ezekre a bérletekre vonatkozóan a kötöttségeket már 1926-ban feloldották a városok területén is. Ezért innen bérhátralék esetén (is) bármikor kilakoltathattak valakit.

1927 novembere után pedig már az újonnan keletkezett főbérletekben lakókat, és a betelepülőket is fenyegethette a kilakoltatás veszélye.

Így az utóbbi három típus lakói - a szabad bérleményekben, albérletekben és ágybérletben lakók - voltak lakhatási körülményeik tekintetében a legkiszolgáltatottabbak, a leginkább kitéve annak a veszélynek is, hogy nem találnak munkát, vagy elbocsátják őket nemrég szerzett állásukból. Az adott gazdasági feltételek mellett a körülmények ilyen egybeesése nagy valószínűséggel vezetett hajléktalansághoz.

1924-től a lakáshelyzet alakulását a városvezetés negyedéves jelentéseinek szűkszavú megjegyzéseiből is nyomon követhetjük. Több alkalommal is megállapítják, hogy az építkezés üteme nem éri el a népesség gyarapodásának tempóját, s ennek következtében lakáshiány tapasztalható. Az 1926-ban közületi építkezés során épített 100 kislakás pedig távolról sem enyhítette a helyzetet. Ebben az évben a májusi 5200/1926 M.E. sz. rendeletre utalva

61 A Közlöny 1930.03.09.

találkozhatunk azzal a megjegyzéssel a negyedéves jelentésben, miszerint „a háztulajdont korlátozó kivételes szabályok városunk területére vonatkozólag nem helyeztettek hatályon kívül." A körülmények nem változtak jelentősen 1928. végéig. Ezt támasztja alá az ez év júniusi jelentés is: „Az erősen fellendülő magánépítkezések dacára még mindig lakásínség van a városban, ezért a lakások felszabadítása előrelátható időn belül még nem volna kívánatos."[62]

A lakásforgalom felszabadítása feltehetően nem csupán a lakáshiány, hanem „a fokozódó munkanélküliség és egyre nagyobb nyomor miatt sem volt kívánatos."[63] 1924 őszétől kezdődően egyre több volt a munkanélküli a városban, növekedett az elszegényedők aránya. A negyedéves jelentések is fokozódó munkanélküliségről számolnak be, amely, a megfogalmazás szerint, kezdetektől fogva ijesztő méreteket ölt.

A húszas évek végén Budapesthez hasonlóan „a szabadforgalmat korlátozó rendeletek részben történt hatálytalanítása után"[64] lassan elkezdett emelkedni az utcára kerülők száma.

Ekkor az ágybérlők és albérlők, majd a szabadbérletek lakói, vagyis a legkésőbb érkezettek kerülhettek legelőször az utcára. Ez persze nem zárja ki, hogy helyi illetőségű, törzsökös lakók is váltak hajléktalanná, de arányuk főként kezdetben elenyésző lehetett az újonnan betelepülőkéhez képest. Később, a gazdasági helyzet romlásával arányuk a kilakoltatottak között valószínűleg emelkedett. Az utcára kerültek és a frissen érkezett, munkát, lakást nem találók, más megoldás nem lévén, saját maguk által összetákolt házakban húzódtak meg egy félreeső, még beépítetlen területen, a város peremén.

62 PML IV. 408 u. Alispáni negyedéves iratok 1928 június

63 A Közlöny 1930.03.09.

64 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban. 93.o.

Így keletkezhetett a Hangyatelep Pesterzsébet egyik legszegényebb részén, a Pacsirtatelepen. Ez a városrész a századforduló után, az akkor még nagyközség területén jött létre. Fejlődéséről egy helyi újságcikk így számolt be 1912-ben:[65]

Pacsirtatelep „bámulatosan fejlődik és nőnek igényei is. Erzsébetfalva már csak ebben az irányban fejlődhet tovább, mert összes egyéb területei beépültek. Az utóbbi évek rengeteg építkezése mind itt zajlott le. Valóságos kis község." A lelkes beszámoló által festett kedvező képet kissé lerontja a továbbiakban a lakók követeléseinek felsorolása: „utcarendezés, jobb postaszolgálat valamint iskolaépítés, mert a gyerekeknek jelenleg másfél órát kell megjárni, hogy eljussanak a legközelebbi iskolába". Ezek a hiányosságok rávilágítanak arra, hogy a fiatal településrészen a városi infrastruktúra alapvető elemei is hiányoztak. Ez a későbbiekben is sok problémát okozott. 1923-ban egy másik helyi lap arról ír, hogy esőzéskor olyan magasan áll a víz a telep egyik utcájában, hogy a villamos motorja leáll, ezért a BSZKRT a járat beszüntetését fontolgatja.[66] A problémák tartós fennállását bizonyítja, hogy még a harmincas évek végén is a közművesítés kapcsán került be Pacsirtatelep a lapokba.[67] 1940-ben is a város mostohagyerekének nevezték a lakásviszonyok, és a közlekedéssel, közellátással kapcsolatos panaszok miatt.[68]

A telep határán lévő Hangyatelep nem az ott letelepedő hajléktalanok után kapta nevét. Ez a homokdombos telek a Hangya Keresztyény Fogyasztói és Értékesítési Szövetkezet tulajdonában volt 1928-ig, amikor is a nehéz gazdasági körülmények miatt felszámolták[69], és a terület egy Humayer nevű építkezési vállalkozó tulajdonába került.[70] Az elnevezés innen származik.

A telket nem parcellázták, nem használták, így ideális menedéket nyújtott a hajlék nélküliek számára. Érdemes megjegyezni, hogy a főváros területén létrejött nyomortelepekkel ellentétben, amelyek főként a főváros birtokában lévő telkeken alakultak ki, a Hangyatelep mindvégig magánterületen állt. Ennek a körülménynek is köszönhető, hogy sorsa bizonyos tekintetben azokétól eltérően alakult. •

65 Közérdek 1912. aug. 17.

66 Erzsébetfalva és Környéke 1923.12.24.

67 Pesterzsébeti Háztulajdonosok Értesítője 1937. 04. 29., Pesterzsébeti Újság 1937 09.25., A Közlöny 1937.09.25.

68 Népszava 1940.05.12

69 A Közlöny 1928.06.30.

70 Népszava 1931.12.05.

Hogy pontosan mikor emelhették itt az első épületet, azt nem lehet tudni. Elképzelhető, hogy a löketszerű betelepülési hullámok idején néha feltűntek itt összetákolt kunyhók, amik aztán kiürültek. 1928 elején viszont már annyi bódé állt itt, hogy az már a helyi sajtó figyelmét sem kerülhette el.

Az első beszámoló a Pesterzsébeti Újság Gyalogséta rovatában, február 25-én jelent meg, „Gyalogséta Putrivárosban"[71] címmel. A címnek megfelelően a riporter, Gyalogos, a telepen tett sétájáról számol be. A megérkezésekor elé táruló látványról így ír: „A jutagyár mögött emelkedő homokdombok oldalából és a dombok között húzódó védettebb völgyekből apró tákolmányok füstje szállt felém már messziről ... ládahulladékokból, bádogdarabokból, gyeptéglából áll egy-egy ház."

A Hangyatelep látképe, Központi Szabó Ervin Könyvtár – Budapest Gyűjtemény
(Ismeretlen fényképész. Albertini Béla Gyagyovszky Emilnek, a neves szociofotósnak tulajdonítja.)

71 Pesterzsébeti Újság 1928.02.25.

Hangya-telep, Poroszka János felvétele.

„Mintegy hatvan család ütött tanyát ezen a területen, némelyike sok gyerekkel, kocsival, egy rossz gebével, hogy elmondhassa magáról, hogy lakik valahol." Beszédbe elegyedik velük, s két lakót közelebbről is bemutat az olvasónak. Rafael Sándort, aki jászberényi születésű, nagycsaládos fúrókészítő, a vasútnak szállít fúrókat, s akiben „nagyon rendes honpolgárt" lát. Valamint egy élénk, dunántúli tájszólású ócskavasast, akinek az arcát nem tudja kivenni a piszoktól.

Megfigyelése szerint „ezek az emberek olyan egészségesek, mint a makk!" Ha ez a meglepő következtetése helyes, akkor azt jelenti, hogy a telep csak nemrég jöhetett létre. Hiszen hogyan lehetnének egy olyan telep lakói egészségesek, akiknek élelemre se nagyon jut pénzük, és olyan helyen élnek, ahol még a korra jellemző alapvető közművesítés is hiányzik, és ahol a házak mindennemű egészségügyi, higiéniás szempontok figyelembevétele nélkül épültek?

Valószínűbb, hogy Gyalogos megállapítása nem helytálló. Fél évvel később a telep következő krónikása mindenesetre az övével ellentétes véleménynek ad hangot a Közlönyben megjelenő cikkében.[72]

Leírása szerint az itt lakó „állás nélküli munkások és nomád életmódot kedvelő fáraó utódai... anyagi helyzete olyan aggasztóan válságos, hogy házukat kénytelenek eladni pusztán azért, hogy máról holnapra tengethessék a nyomorult életüket." Ezután maguknak újat építenek, „aminek következtében a

72 A Közlöny 1928.06.30.

Hangya telepi nyomortanya, Pesterzsébeti Múzeum

telep határai mindegyre bővülnek." Ez pedig nyugtalanító jelenség, mivel a hely melegágy „a tubercolosis kártékony bacilusai számára, aminek romboló munkája erős vonalakkal van rárajzolva az itt lakó páriák arcára."[73]

A Hangyatelep egyre nagyobb és népesebb lett. Az újságíró egy olyan oszlophirdetés nyomán jutott el a Hangyatelepre, amely szerint már 8 pengőtől lehet itt házat vásárolni (ekkoriban a heti ágybérlet 3-7 pengő a fővárosban).[74]

Bódésor álló fiúval a Hangyatelepen, Központi Szabó Ervin Könyvtár - Budapest Gyűjtemény (Ismeretlen fényképész. Albertini Béla véleménye szerint Gyagyovszky Emil készítette a képet.)

73 A Közlöny 1928.06.30.

74 Pesterzsébeti Újság 1928.02.25.

A meghirdetett házakra volt kereslet az elszegényedett munkanélküliek között, akiknek száma helyi, fővárosi és országos viszonylatban is emelkedett. Ennek következtében a telep lakossága ekkor már jóval meghaladhatta a februári hatvan családot.

Az első beszámolók alapján arra lehet következtetni, hogy nagyrészt az ország távolabbi részéről elszármazott, állás nélküli munkások laktak a telepen, akik között sok nagycsaládos lehetett. Ez pedig egybevág azzal a következtetéssel, hogy az ilyen hátterű emberek váltak leghamarabb hajléktalanná. A legutoljára érkezett betelepülők főként a szabad főbérletek, valamint albérletek és ágybérletek lakói voltak.

Ezt támasztja alá a város polgármesterének visszatekintő leírása is a telep keletkezésével kapcsolatban:

„A Hangyatelep, a város pacsirtatelepi részén az országút mellett húzódó dombsoron keletkezett. Nevét onnan nyerte, hogy e területrész valamikor a Hangya szövetkezeté volt. Később gazdát cserélt, de az elnevezés megmaradt akkor is, amikor az új tulajdonos hozzájárulásával ezen egyébként használhatatlan homokdombokon, azoknak védettebb helyein, a közigazgatási hatóság engedélye nélkül a város hajléktalan munkanélkülijei fából, sárból, kőből különböző vashulladékokból összetákolt apró épületeket emeltek."[75]

A város hajléktalan munkanélkülijei ugyanis főként a legutóbbi időben bevándoroltak közül kerültek ki.

Tehát a budapesti bódételepek megjelenésével nagyjából egy időben, vagy legfeljebb egy év eltolódással Pesterzsébeten is megjelentek a hajléktalanok által épített viskók. Ennek oka pedig a gazdasági pangás miatti országos munkanélküliség, valamint a megfizethető, olcsó kislakások hiánya a budapesti és agglomerációs lakásállományban. Ezen körülmények között a lakásforgalom kötöttségeinek részleges feloldása tömeges hajléktalansághoz vezetett.

75: Dr. Ladányi Miksa (szerk.): Pestszenterzsébet, Kispest és Környéke. 124.-125.o.

1929-1933 augusztus - A Hangyatelep fennállása és a második budapesti „bódéépítési hullám"

Budapest 1929-1931 - A második bódéépítési hullám

1928 után ismét gazdasági depresszió jelei mutatkoztak, a munkanélküliek száma továbbra is növekedett. A csökkent jövedelműek közül sokakat késedelmes bérfizetés miatt szükséglakás kiutalása nélkül kilakoltattak.

1930-ra a fővárosi és állami finanszírozású építkezések - a szükséglakás-építés kivételével - befejeződtek, s ezután főként magán finanszírozásban épülhettek volna új lakások. Adott gazdasági körülmények között azonban nem volt rentábilis az építkezés, üteme ezért lelassult.

A fizetőképesség csökkenése miatt olcsóbb lakásokra volt kereslet. A szabad és kötött forgalmú lakások bérének eltérése következtében egyre több lakás állt üresen, míg a kötött, olcsóbb lakásokban a laksűrűség folyamatosan emelkedett.

Az 1930-as népszámlálás lakáshelyzetre vonatkozó adatai is a népesség elszegényedését és a lakásviszonyok romlását tükrözik:

„...amikor a fővárosban már összesen 1104 (s ebből 486 szoba-konyhás) lakás állt üresen, 1175 pincelakásban és 2234 alagsori lakásban 12533 lélek lakott. A szobánkinti átlagos laksűrűség 1930-ban 2,13 volt (javulás 1920-al szemben, amikor 2,33) de még mindig 30726 olyan lakás volt, amelyben 4-nél több személy esett egy szobára és ilyen zsúfoltan 188915 lélek lakott. Abszolút zsúfoltságban 33186 lélek lakott, mert 4595 lakásban 4-nél több lélek esett egy helyiségre."[76]

A főváros ugyan épített még szükséglakásokat, de az 1930-ban elkészült 232 új lakás nem sokat segített a rászorulókon az 5986 kilakoltatás alapjául szolgáló végzés mellett.

A miniszteri biztos a hatáskörébe tartozó kötött lakások esetében csökkenteni tudta ugyan az utcára kerülők számát, de a szabad lakásokból minden akadály nélkül kitehették a fizetőképtelen lakókat.

A folyamatos kilakoltatások és a szükséglakások hiánya következtében a „hajléktalan családok nyomortanyákon és összetákolt bódékban voltak kénytelenek letelepedni. ... a megszüntetett kisebb települések helyén szétszórtan ... vagy pedig szinte faluszerű településben bódévárosok létesültek."[77]

1931-ben a világgazdasági válság következtében kiszélesedő pénzügyi válság volt tapasztalható, a főváros gazdasági helyzete megbénult. A munkanélküli-

76 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban, 114.o.
77 Uo. 118.: o.

ség és a nyomor még az 1925-ben tapasztaltat is felülmúlta.[78] Ennek hatására „félelmesen megszaporodott a bódék száma a főváros területén."[79] Ősszel a kerületi elöljáróságok összeírása szerint a város területén 1953 bódéban 7852 lélek, valamint 300 teljesen hajléktalan család lakott.[80]

Pesterzsébet 1929-1931 - „Városunk bélpokla a Hangyatelep"[81]

1929 tavaszától kezdve a helyi lapokban egyre többet lehetett olvasni a Hangyatelepről. A cikkek hangvétele azonban jelentősen eltért az előző évi beszámolókétól. A honfitársak nyomorúságos helyzetéről együttérzéssel beszámoló tudósítások után az újságírók már „a veszedelmes idegenek"[82] eltávolítását követelték a pesterzsébeti lakosság nevében.

„Míg néhány év előtt a lakás nélkül tengődő emberek találtak itt hajlékot és menedéket az idő viszontagságai ellen, addig ma már a jöttmentek serege kezdi veszélyeztetni a közállapotokat."[83] A telep „bűnfészek és valóságos tenyésztelepe különféle betegségeknek."[84] Megszüntetése közérdek. Mi okozhatta ezt a változást?

Budapesthez hasonlóan, Pesterzsébeten is érezhető volt a gazdasági helyzet romlásának hatása. 1924 óta állandóan „aggasztó mértékű" volt a munkanélküliség a városban, 1929-től pedig a helyzet még súlyosabbá vált. A város ipari munkásságának fő foglalkoztatói, a FÉG és a csepeli Weiss Manfréd gyárak ez év végéig munkásaik nagy részét elbocsátották.[85] A munkanélküliek és az általuk eltartottak lakosságon belüli aránya 16%, 9546 fő[86] volt, ami nyers számok tekintetében első volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye megyei jogú városai között. Ezen városokban a munkanélküliek száma összesen 23340 volt, amiből 40,9% Pesterzsébetre jutott.

A polgármester beszámolója szerint: A városvezetés az állástalanok folyamatos ostromának van kitéve, akik mindenképpen álláshoz szeretnének jutni, mert az „éhenpusztulás veszélyének vannak kitéve " azonban „munkát keresőinket sem a székesfőváros gyár és ipartelepei sem a helybeli gyárak

78 Schuler Dezső: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten, 30.o.
79 Uo.: 118.o.
80 Schuler Dezső: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten: 120.o.
81 Pesterzsébeti Újság 1929.06.15.
82 Pesterzsébeti Újság 1929.06.01.
83 Uo.
84 Uo.
85 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pesterzsébet 1929 október-december
86 Uo.

munkásul felvenni nem tudják, sőt a székesfővárosi nagy gyárak is folyton bocsátják el munkásaikat."[87]

A „nyomor rendkívül nagy volt a város területén. - Olyannyira, hogy a szegények ellátása cím terhére előirányozott összeg még az első negyedévben kiosztatott."[88] A helyzetet jól érzékelteti az 1929 áprilisi jelentés, amely arról számol be, hogy a városban működő állami zálogház fiók „oly ostromnak van kitéve, hogy ott az alkalmazottak csak rendőri segítség mellett dolgozhatnak. Ha azonban a szegény munkanélkülieknek már nem lesz mit a zálogházba vinniük, akkor ezek, vagy lopni, vagy a halálba menekülni lesznek kénytelenek."[89]

Ez időben a Hangyatelep is növekedésnek indult. Növekedését részben a nyomor táplálta, ami Pesterzsébeten is, csakúgy mint a fővárosban, a kilakoltatások számának megemelkedéséhez vezetett.

Egyre több volt az üres lakás a városban, ami a népesség elszegényedéséről tanúskodik, és amely együtt járt a lakott lakások lakósűrűségének emelkedésével. Erről a jelenségről a Pesterzsébeti Újság által közölt lakásstatisztika is beszámolt már 1928 végén: „Sok az üres lakás, mert dacára a sok építkezésnek, a lakások aránylag drágák és természetesen a lakó, amíg lehet, nem hagyja ott jelenlegi olcsó lakását, amelyért a bért 17. évi alapon fizeti.[90] Ha a lakásforgalom felszabadítása csak évek múlva következik majd be, az építtető kénytelen lesz alacsonyabb árat szabni." [91]

A telep növekedését a betelepülők áradata is táplálta, ami különösen nagy problémát okozott a városnak 1929-ben. A negyedéves jelentésekből idézve kiderült: „A megszállott területekről a beköltözés oly arányokat ölt, hogy attól lehet tartani, hogy csonka Magyarország területén a sok magyarnak maradni kívánó munkás egyén nem tud kenyérkeresethez jutni." A város növekedésének volumenéről a jelentések is tanúskodnak: míg márciusban a város lakossága 59562, decemberben már több mint 62000 fő volt.

Az városban a közbiztonság is folyamatosan romlott. A betörések, lopások, utcai támadások egyre gyakrabban fordultak elő. Ennek oka „a hosszantartó munkanélküliségben keresendő, mivel a dolgozni kívánó szegény munkásnép elöl minden munkaalkalom el van zárva és így, úgy a családfő, mint a család tagjai, ha már a zálogházba tenni való utolsó ingóságuk is elfogyott, lopni kénytelenek."[92] Ezt támasztja alá az is, hogy a jelentés szerint a tolvajok leggyakrabban élelmiszert és ruhaneműt vittek el.[93]

87 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pesterzsébet 1929 április, május
88 Uo. 1929 január-március
89 Uo. 1929 április, május
90 Megjegyzés: a kötött bérmegállapítás mellett kiadott lakásokról van szó
91 Pesterzsébeti Újság 1928 10.13.
92 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pesterzsébet 1929 április, május
93 Uo.1929. október-december

A Hangyateleppel is egyre több bűncselekményt lehetett kapcsolatba hozni. A helyi lapok, a már említett Pesterzsébeti Újság és a Közlöny a telepről, mint közbiztonsági és közegészségügyi veszélyforrásáról írtak. „Városunk bélpokla a Hangyatelep, amelynek veszedelmes nyomorúságával és borzalmaival lapunk hasábjain állandóan foglalkozunk."[94]

A telephez kapcsolható egyre gyakoribb betörések elkövetésével a telepi cigány lakosokat gyanúsították.[95]

„Cigányrazzia a Hangyatelepen, Lapunk hasábjain már több ízben foglalkoztunk a Juta gyár mögött létesült Hangyateleppel és kellemetlen kinövéseivel. Aktuálissá tette a kérdést a múlt héten nagy port felvert halálos végű betörés, amelyet a cigányok követtek el. Rendőrségünk nagy razziát tartott az ott letelepedett kóbor cigányok között. Több mint ötven cigányt, vegyesen nők és férfiakat, - előállítottak a rendőrségre ...a bűnügyi nyilvántartóban utánanéztek az előéletüknek és többet közülük a toloncházba vittek, vagy letartóztattak. Legtöbbjét azonban szabadon bocsátották."[96] Visszatérő téma az általános közbiztonság érzetének romlása is. A cikk a továbbiakban a telep szomszédságában lévő gyár dolgozóinak problémáiról ír:

„...a Jutagyár igazgatósága hosszabb beadványt intézett a városi tanácshoz és rámutattak arra, hogy ezek a kóbor cigányok állandóan veszélyeztetik a közbiztonságot, a jutagyári munkástelepen nap-nap után lopások történnek. A Pacsirtatelepen lakó munkások este csak csoportosan, botokkal felfegyverkezve mernek hazamenni, mert egyrészt a cigányok, másrészt az ott tartott kutyáik támadásaitól tartanak."[97]

Problémákat okoztak a telepen lakók kutyái is: „Veszett kutya garázdálkodott a Hangyatelepen. ... A héten egy ott kóborló veszett kutya megmart egy másikat. Hauser Emil városi állatorvos azonnal intézkedett, hogy a telepen levő összes kutyákat összefogják és kiirtsák. ... Mint tudjuk, a telepnek nincsen vize, így állandóan annak a veszélye fenyeget, hogy a kutyák között kitör a veszettség."[98]

„Ezek a kutyák, mint már meg is írtuk, még veszedelmesebbé tették a hírhedt telepet. A hatósági emberek: levélhordók, kézbesítők valóságos életveszedelemmel végezhették hivatalos munkájukat. A rendőrök mindig kivont karddal védekeztek a kutyák ellen."[99]

---

94 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pesterzsébet 1929 október-december

95 A cigány szót az újságcikkekben egyenesen a bűnöző szó szinonimájaként használják, ami inkább egy általános felfogást tükröz, mintsem a konkrét helyzet realitását. (lásd II.2.v.)

96 Pesterzsébeti Újság 1929.05.25.

97 Pesterzsébeti Újság 1929.05.25

98 Pesterzsébeti Újság 1929.06.15.

99 Uo.

Ilyen körülmények között hamar megfogalmazódott a telep megszűntetésének óhaja. „A telep körül lakók folytonosan panaszkodnak a laza közbiztonsági állapotok miatt és szeretnék, ha valamilyen hivatalos intézkedést tennének a helyzet megjavítására."[100]

A Pesterzsébeti Újság 1929 nyarán a következő megoldást javasolta: „Szerintünk ez a kérdés úgy nyerne gyökeres megoldást, hogy a környékbeli gyárak vezetősége és a lakosok egy legalább húsz aláírással ellátott kérvényben kérelmeznék a polgármesternél az oda nem tartozó elemek eltávolítását és a kóbor kutyák kiirtását. A polgármester feltétlenül meg fogja találni a módját a Hangya-telepi azilum megtisztításának.".

A bontási határozat ebben az évben meg is született. A Közlöny júliusban számolt be erről.

„A Hangyatelep fogalom Pesterzsébeten. Köz- és tűzbiztonsági, egészségügyi tekintetben fekélye a városnak. Mint illetékes helyről halljuk, a Hangyatelep feloszlatása és kitelepítése, a putrik lebontása, rövidesen befejezést fog nyerni."[101]

A valóságban az ilyen intézkedések végrehajtása még csak el sem kezdődött. A határozat ellen ugyanis a telep lakói fellebbezést nyújtottak be az alispánhoz, aki annak helyt adott, így a kilakoltatást nem hajtották végre. A Közlöny így írt erről augusztusban.

„A Hangyatelep valóságos keleti kérdéssé fajul. Most a hangyatelepiek megfellebbezték a kitelepítési határozatot és kérik az alispánt, hogy kényszerítse a várost, hogy a szükséglakásokat bocsásson rendelkezésükre. Felemlítik, hogy itt vagy 1000 lélekről van szó, akik állítólag a legcsekélyebb házbért sem képesek fizetni."[102]

Erre utal az előbbi cikkeken kívül egy ez évi képviselőtestületi gyűlésen elhangzó felszólalás is.

„Felszólaló: a fővárosi napisajtó is sokat foglalkozott már a polgármester azon döntésével, miszerint a telep lakosainak nyolc napon belül el kell hagyniuk a területet. Kéri a határidő meghosszabbítását, a lakosok nyomorára hivatkozva."[103]

Az erre adott válaszból szerezhetünk először tudomást a kilakoltatási határozat hivatalos indoklásáról – „Műszaki tanácsnok: A polgármestert erre az kényszerítette, hogy a letelepülők minden engedély nélkül mentek oda,

---

100 Pesterzsébeti Újság 1929.07.06.

101 A Közlöny 1929.07.27.

102 A Közlöny 1929.08.03

103 BFL V.373. Pesterzsébet megyei város képviselőtestületének iratai 1929.08.03-i képviselőtestületi ülés jegyzőkönyve, 328/1929 kgy.sz, Müller Mátyás felszólalása a Hangya-telepi szükséglakások ügyében

emellett tűz és közbiztonsági okokból is tarthatatlan a helyzet."[104] - valamint arról is, hogy a város milyen módon képzelné a határozat végrehajtását: „A város nagyon méltányos lesz. Egyénileg fogják elbírálni, hogy kinek mikor kell majd a telepet, ill. a várost elhagyni."[105]

A várost eszerint feltehetően a nem helyi illetőségűeknek kell majd elhagyniuk. Az 1931-ig érvényben lévő, szegénygondozásra vonatkozó 1871-es XVIII.tc. ugyanis azt mondta ki, hogy adott község (város) „gondoskodni tartozik a községében illetékes mindazon szegények ellátásáról, kik magukat községély nélkül fenntartani egyáltalában nem képesek."[106] Pesterzsébet tehát egy esetleges kilakoltatás esetén csak a helyi illetőségű telepiek ellátására lett volna kötelezhető. Helyi illetőségű pedig a törvény értelmében az a honpolgár volt, aki legalább két éve az adott községben lakott és ott adót is fizetett, valamint az, akinek a helyi község kötelékébe való felvétel iránti kérelmét jóváhagyják. Ehhez azt kell bizonyítania, hogy képes magát a város megterhelése nélkül eltartani, valamint hogy nincsen „bűnvádi kereset, vagy büntetés alatt."[107]

Ezen kitételek teljesítése esetén bárki felvételt nyerhetett a község kötelékébe. Erről tanúskodik „Lakóczi László napszámos, Hangyatelepi lakos kérvénye, városi kötelékbe leendő felvétel kilátásba helyezése és települési engedély tárgyában"[108] 1930-ból.

„Dabolcz községben,[109] az 1871 évi július hó 21-én született kérvényező - bemutatott okmányaival önjogosultságát, feddhetetlen erkölcsiségét és azon körülményt, hogy magát keresményből, a város megterhelése nélkül hitelesen beigazolván, a képviselőtestület - részére az itteni kötelékben leendő felvételt, visszahonosítása esetére kilátásba helyezi és részére a települési engedélyt is megadja."[110]

Mivel azonban a kilakoltatás egyelőre elmaradt, az ellátandók, vagyis a telepi lakók illetőségének kérdése is háttérbe szorult.

A betelepülők áradata 1930-ban sem hagyott alább. A márciusi jelentés leírása szerint „a megszállott területekről beköltözési engedély nélkül útlevéllel számosan települnek le városunkban. - Ezen körülmény a munkanélküliséget

104 Uo.

105 Uo.

106 1871 XVIII.t.c. 131. §.

107 1871 XVIII.t.c. 11.§., 12.§.

108 BFL V.373. Pesterzsébet megyei város képviselőtestületének iratai 1930. Lakóczi László napszámos, Hangyatelepi lakos kérvénye, városi kötelékbe leendő felvétel kilátásba helyezése és települési engedély tárgyában

109 Ugocsa megyében található

110 BFL V.373. Pesterzsébet megyei város képviselőtestületének iratai 1930. Lakóczi László napszámos, Hangyatelepi lakos kérvénye

még inkább növeli."[111] Az év végén a beköltözés már veszedelmes méreteket öltött, s ennek következtében a „nyomor napról napra nőtt."[112]

1930 májusában a Pesterzsébeti Újság közzétette a pesterzsébeti szakszervezeti bizottság összeírását a munkanélküliekről. Eszerint a városban 4237 fő volt állás nélkül.[113] Az év végi jelentés pedig 4000 munkanélküli családfőt, családtagokkal együtt 12000 ínségest említ.[114]

A munkanélküliek száma tehát 4000 körül mozgott ebben az évben. Ha a szakszervezeti összeírást vesszük alapul, akkor azt mondhatjuk, hogy a népesség 6,8%-a volt munkanélküli.[115] Ugyanez az arány 1930-ban Budapesten 6,7% az agglomerációban 7,0% volt a népszámlálás adatai szerint.[116] Arra vonatkozóan, hogy pontosabban kik vesztették el az állásukat, a májusi újságcikk további részleteket is közöl. A munkanélküliek 64,8%-a tanult, 30,6%-a tanulatlan munkás, 4,6%-a pedig intellektuel. A munkanélküliség idejét tekintve 39,7% kevesebb, mint hat hónapja, 39,6% fél és egy év közötti ideje, 20,7% pedig több mint egy éve volt munka nélkül. A szellemi munkásoknál pedig három-négy éves kihagyási idő is előfordult. Az 1930-ban Pesterzsébeten munkanélküliként összeírtak közül a legtöbben tanult munkások voltak, valamint olyanok, akik kevesebb, mint egy éve nem voltak alkalmazásban. A legtöbben tehát 1929-óta vesztették el az állásukat.

A közállapotok nem változtak jelentősen, továbbra is súlyos probléma volt a nyomor és a rossz közbiztonság. A Hangyatelep problémája sem oldódott meg. A Pesterzsébeti Újság 1930 márciusában[117] arról számolt be, hogy a városban egyre jobban elharapózó betörések miatt ismét razziát tartottak a telepen, melynek során 23 egyént állítottak elő, közülük többet elvittek a toloncházba. Ez a város legveszélyesebb területe, de mégsem lehet megszűntetni. A főorvosok által tartott telepi szemlén a polgármester, dr. Chikán Béla elpanaszolta a lapnak, hogy a keze meg van kötve, nem tud intézkedni a kilakoltatás ügyében pedig... „ő a maga részéről minden szükséges intézkedést még a múlt évben megtett arra nézve, hogy ezt a veszedelmes telepet megszűntesse, de az érdekelt ottlakók fellebbezése folytán a vármegye úgy intézkedett, hogy egyelőre fel kell függeszteni a kilakoltatást..."[118]

111 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pesterzsébet 1930 január-március

112 Uo. 1930 október-1931 január

113 Pesterzsébeti Újság 1930.05.24.

114 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pesterzsébet 1930 október-január

115 A negyedéves jelentésekben szereplő, 1929 év végi, 62000-es népességgel számolva jön ki ez az arány. Más, a népességszámra vonatkozó adat csak 1930 év végéről állt rendelkezésemre, ami messzebb van az összeírása időpontjától.

116 Thirring Lajos: i.m. 103.o.

117 Pesterzsébeti Újság 1930.03.22.

118 Uo.

Az újság határozottabb fellépést javasolt:

„...Nagyon helyes volna, ha polgármester a közelgő tavasz alkalmával most már kellő szigorral végre is hajtaná a tavalyi rendelkezést, hogy végre városunk megszabadulna ettől a közveszélyes teleptől."[119] Bár a lap határozott fellépésről beszélt, a képviselőtestületi jegyzőkönyv tanúsága szerint még a képviselők sem voltak igazán tisztában azzal, hogy milyen hatósági intézkedések történnek a telepen. Erre utal az október 30-i képviselőtestületi gyűlésen Szabó József felszólalása, melyben arról érdeklődött, hogy igaz-e az Az Újság című napilap Nagy-Budapest mellékletében megjelent hír, miszerint itt 100, engedély nélkül épített házat bontottak le. Mivel a telep kiürítése irányában még semmilyen lépés nem történt, a városi műszaki tanácsnok tagadta a bontás tényét és az írást kacsának minősítette.[120]

1931-ben sem javultak jelentősen a közállapotok Pesterzsébeten. Abban az évben, amikor Budapesten a bódék száma "félelmesen megszaporodott", a városban „a munkanélküliek száma napról-napra növekedett."[121] Az állásukban megmaradtak bére pedig jelentősen lecsökkent, s a városban található gyárakban bér-sztrájkok is előfordultak. 1931-ben a Jutagyár helyi gyártelepén 600 munkás sztrájkolt nyolc hétig a munkabérek leszállítása miatt,[122] és ezt további textilsztrájkok követték a következő években. A közbiztonság állapota is tovább romlott. Az év utolsó negyedéves jelentése arról számolt be, hogy „a betörések és lopások száma, az elmúlt időszakhoz mérten 100%-al emelkedett."[123]

A kilakoltatások száma a fővároshoz hasonlóan itt is emelkedett. Egy ezévi képviselőtestületi gyűlésen elhangzottak is ezt tanúsítják.

„Müller Mátyás előadja, hogy egy elöregedett családot 5 héttel ezelőtt kilakoltattak. - Azóta a család kint van az utcán. Kéri, hogy intézkedés történjék, hogy ezen állapotok a jövőben meg ne történjenek, és hogy valami segélyt kapjanak a kilakoltatott egyének, hogy lakáshoz jussanak. - Polgármester az interpellációra válaszolva előadja, hogy ő már több ízben a sajátjából adott ilyen esetekben, hogy ezen szerencsétlen embereken segítsen. - A város csak 2-4 pengő segélyt adhat. - Az ügyet csak gyűjtéssel lehet megoldani."[124]

119 Pesterzsébeti Újság 1930.03.22.

120 BFL V.373. Pesterzsébet megyei város képviselőtestületének iratai 1930.10.30.-i képviselőtestületi ülés jegyzőkönyve 605/1930. kgy. sz, Szabó József városi képviselő felszólalása - állítólag engedély nélkül épített házak lebontása ügyében.

121 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pesterzsébet 1931 április-augusztus

122 Uo. 1931 január-április

123 Uo. 1931augusztus-december

124 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pesterzsébet 1931

A városban volt két, barakkokból kialakított szükséglakástelep.[125] Itt a legszegényebb családok, a város ínségesei, valamint a hajléktalanok egy része nyert elhelyezést.[126] Ezek a telepek ekkora már tele lehettek, így a hajléktalanná válók legtöbb esetben a várostól csak egyszeri, meglehetősen alacsony segélyt kaptak. Ennek következtében feltehetően a helyben kilakoltatottak egy része is a Hangyatelep lakosságát gyarapította.

Kilakoltatott család szükséglakást épít a Hangya-telepen, Pesterzsébeti Múzeum

Áprilisban az alispán leiratában felszólította a várost, hogy a tavaly meghozott felszámolási határozatot hajtsa végre.

„...minthogy az engedély nélkül történt létesítményeknek tűzrendészeti, közegészségi és egyéb tekintetekből való lebontását Polgármester Úr véghatározattal kimondotta, amely véghatározat jogerőre emelkedett, a véghatározatot végre is kell hajtani annál is inkább, mert ha tényleg fennállnak a közveszély előidézésére alkalmas tények, a hatóság a felelősséget a jogerős véghatározat végre nem hajtásával nem vállalhatja."[127] Elismeri ugyan, hogy mindez nehézségekkel jár majd, de azt javasolja, hogy lakásról-lakásra, családról-családra járják végig a telepet és úgy állapítsák meg a lakók életviszonyait. Így a kilakoltatás fokozatosan végrehajtható, amire a tavaszi/nyári időszak alkalmas is.

125 A Klapka téri és a Gyár utcai barakktelepek.

126 Dr. Lakatos Ernő, Lukács Mátyás, Dr. Nagy Ernő, Sütő Anna: Pesterzsébet, Soroksár Budapest XX. kerületének múltja és jelene. i.m.164. o.

127 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1931.04.17

A leiratot nem követte városi intézkedés, a telepi lakosok mégis tettek lépéseket egy esetleges kilakoltatás ellen, s 1931 nyarán ismét az alispánhoz fordultak.[128] A kérelem azonban ezúttal nem talált meghallgatásra. Az alispán továbbra is kitartott a telep kiürítése mellett.

Ennek ellenére a város nem intézkedett az ügyben, s csak ősszel tett jelentést a helyzet állásáról. Ebben a feliratban a helyettes polgármester felterjesztette a telek tulajdonosa – a "Riesz testvérek" cége – városhoz benyújtott kérelmét is az ingatlan felszabadítása tárgyában. Majd hozzátette, hogy „Pesterzsébet városnak ez idő szerint semmiféle anyagi ereje nincs esetleges szükséglakások építéséhez s a mai gazdasági viszonyok között egy tömeges kilakoltatás karhatalommal, az ügy célján túleső és esetleges zavargást idézne elő."[129] A város joggal tartott attól, hogy a telep kiürítése miatt esetleg zavargás törne ki. A korszakban több tüntetés is volt a városvezetés ellen. 1931 januárjában munkanélküliek vonultak a pesterzsébeti városháza elé, munkát és kenyeret követelve. Ebben az időben 5000 munkanélküli várta a hatóságok segítségét.[130]

A városvezetés ebben a felterjesztésben az ügy bírói útra terelését is kezdeményezte, feltehetően azért, hogy a nehéz helyzetben a döntés felelőssége ne a várost terhelje. Arra nézve vártak javaslatot az ügyészségtől, hogy mi történjen az utcára kerülő emberekkel a határozat végrehajtása esetén.

A javaslatot azonban a vármegye, a főügyész véleménye alapján[131] elutasította.

„Értesítem polgármester urat, hogy a kilakoltatás kérdése nem bírói, hanem közigazgatási útra tartozik. A felelősség a közigazgatási hatóságot terheli azért, hogy megengedte az engedély nélküli építkezéseket. Újabb utasításokat Polgármester Úrnak adni azért nem áll módomban. Felhívom, hogy a kilakoltatandó személyek és családok elhelyezéséről más módon gondoskodjék."[132]

Az alispán ismételt felszólításai azonban nem hozták meg a kívánt eredményt, s a hideg évszak beálltával a kitelepítés megint a következő tavaszra tolódott.

128 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai. 1931.06.18.

129 Uo. 1931.09.10

130 Bogyirka Emil: i.m. 233, 234.o.

131 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1931.04.17.

132 Uo. 1931.10.01.

Milyen lehetett ez idő tájt a Hangyatelep?

1931-ben a Népszava így összegezte az addig történteket:

„Pesterzsébet határában a Jutagyár és a nyerspapírlemezgyár szomszédságában elterülő homokdombokon évek óta egyre szaporodó kunyhókból és veremlakásokból valóságos telep alakult. A teleptulajdonos Hangyaszövetkezet annak idején nem vett tudomást a homokbuckáin tanyát verő családokról. Később a szövetkezet a kunyhólakókkal együtt eladta ezt az ingatlanát egy építési vállalkozónak, akinek örökösei most a homokdombokat elhordani és az ingatlant parcellázni akarják. Fölhívták a város vezetőségét, hogy az ingatlanukra Pesterzsébetről, Kispestről, Csepelről, Budapestről letelepedett 280 családot telepítse ki."[133]

A Népszava itt 280 családról ír, de a telep lakosságával kapcsolatban a különböző források eltérő számokat említenek. Annyi bizonyos, hogy az első riport óta, amikor Gyalogos 60 hangyatelepi családról számolt be 1928-ban, a lakosság jócskán megszaporodhatott.

1929-ben a Közlönyben közzétett városi lakásstatisztika[134] a Hangyatelepet is megemlíti. Annak ellenére, hogy ott emberi lakhatásra alkalmas építményt egyet sem találtak, a lakókat - 313 lelket - összeszámolták. Ezzel, a felmérés során nyert, viszonylag pontosnak gondolható adattal szemben augusztusban a Közlöny már 1000 lakosról ír a Hangyatelepiek fellebbezése kapcsán.[135] Az utóbbi számmal inkább összeegyeztethető az 1930 végén, a Magyar Hírlapban szereplő adat, miszerint a telep lakossága akkor 1500-1600 fő volt.[136] 1931 áprilisában a megyei főügyész az alispán számára megfogalmazott véleményében 500 engedély nélkül építkező emberről ír. Ez azonban jelenthet 500 bódét is, mivel a későbbiekben is előfordul, hogy a családot és bódét szinonimaként használják hivatalos iratokban. Ha így van, akkor 500 bódéban még 1600 embernél is több lakhatott a telepen, ha pedig 500 személyről van szó, akkor a sajtó túlzásának kell betudni az ezer körüli számokat. Végül az előbb idézett Népszava cikkben 280 család szerepel, ami megint csak 1000 körüli lakosságot tehet ki.

Látható, hogy a hivatalos dokumentumok konzisztensen alacsonyabb számokat említenek, mint az újságok.

Mely adatok fedhetik le inkább a valóságot?

Segíthet eldönteni a kérdést a budapesti bódévárosok népességének ismerete. 1931-ben a Jeruzsálem-telepen 120 család, a VI. kerületi Rákospatak

133 Népszava 1931.12.05.

134 A Közlöny 1929.03.09.

135 A Közlöny 1929.08.03.

136 Magyar Hírlap 1930.02.16.

mentén 300 család, a ferencvárosi Kiserdőben pedig 700 család élt.[137] Ha átlagosan négytagú családdal számolunk, akkor a telepek lakossága 500, 1200 és 2800 fő lehetett. A sajtóban megjelenő leírások szerint azonban a telepiek általában sokgyermekes családok voltak, továbbá jellemző volt az is, hogy egy bódéban a tulajdonos mellett „albérlők" is laktak.

Ezt támasztják alá a riportokban közelről bemutatott kunyhók és lakóik leírásai is. A Gyalogos által megszólított salgótarjáni fúrókészítőtől is ez az idézet olvasható: „Nagy a család kérem szépen, itt húzódtunk meg."[138] A Friss újság pedig 1931 elején a telepről szóló cikkében két családot is bemutat. Az egyik egy Soroksáron kilakoltatott hatgyerekes család, ahol az asszony a városban mosással keresi meg a kenyerüket, míg a férj a gyerekekre vigyáz. A második, pedig Farkas György négygyerekes családja.

A sajtóban kiemelt nagycsaládos telepi lakosok ellenére a családonként, vagy bódénként átlag 4 fő mégsem tűnik kevésnek, ha a budapesti bódészámlálás adatait is figyelembe vesszük.

Gönci Sándor: Ebéd a Hangyatelepen élő Rákos György munkanélküli pék családjánál 1932 Magyar Nemzeti Múzeum Képtára

Az összes bódélakó számát a kunyhók számával elosztva az látható, hogy az 1931-es számláláskor átlagosan 4 ember juthatott egy ilyen „lakásra".

137 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban. 120.o.
138 Pesterzsébeti Újság 1928 02. 25.

Escher Károly: Cigányok a Hangyatelepen, MNM

Ez persze elfedi az átlag körüli szórást, nevezetesen azt, hogy bizonyára voltak olyan esetek, amikor 8-an, 10-en, vagy ennél is többen éltek egy bódéban, ezek a sokgyermekes családok, albérlős bódék lehettek. Olyan eseteket is voltak, amikor egyedülállók, vagy másodmagában élők használták a lakásokat. Ilyenek az idős, vagy gyermek nélküli házaspárok, esetleg egyedülállók lehettek. Mindebből levonható az a következtetés, hogy az újságok leírásával ellentétben a telepi lakosok között nem a sokgyermekes (3, vagy annál több gyermek) család lehetett a meghatározó családforma.

A lakosság száma mellett annak összetétele is változásokon ment keresztül az évek során. 1928-ban a helyi lapok első beszámolói együttérzéssel írtak a telepről. Ez a későbbiekben megváltozott. 1929-ben a városi közhangulat a telep ellen fordult és az újságok a „jöttment idegeneket" csak az általuk elkövetett bűnügyekkel kapcsolatban említették. Milyen mértékben fedte ez a valóságot?

Biztonsággal megállapítható, hogy a Hangyatelepet hajléktalan munkanélküliek alapították, és az ilyen hátterű emberek számának gyarapodása következtében maradt fenn, majd növekedett a telep az idők folyamán. A bódévárosok létrejöttének és „törzsökös" lakosságának semmi köze nincsen a törvény megkerülésével járó életformához. A teleppel összekapcsolt lopások és közbiztonsági veszélyek abból is adódhattak, hogy a tartós nélkülözés

folytán a lakók egy része lopáshoz folyamodhatott élelem vagy pénz szerzése érdekében.

Ennek ellenére igaz lehet az is, hogy a telep tulajdonságai ideálissá tették azt arra, hogy bizonyos „kétes elemek", ott próbáljanak elrejtőzni. Schuler Dezső a fővárosi telepek kapcsán így ír erről: „A bódévárosos telepeken általában teljes anarchia uralkodott. A bódélakók kivonták magukat az általános bejelentési kötelezettségek alól. Gyermekeik nem jártak iskolába, stb. Ezek a telepek, mintha exterritoriális területet képeztek volna s legalkalmasabb búvóhelyei voltak a főváros kétes elemeinek."[139]

A lakosok többsége tehát hajléktalan munkanélküli volt. Eltérést mutattak azonban abban a tekintetben, hogy honnan érkeztek a telepre. A kezdetben főként nem helyi illetőségűek mellé egyre több helyben, közeli településeken valamint a fővárosban kilakoltatott lakos kerülhetett. Az elhúzódó válság következtében a biztosabbnak tűnő egzisztenciák is megroppantak. A szabad főbérletek, valamint albérletek és ágybérletek lakói után a főbérleti kislakásokban élő munkáscsaládok közül is sokan az utcára kerültek fizetőképtelenség miatt. Ezért lehet, hogy 1930-ban és 1931-ben, a telepi riportokban már a Pestszenterzsébethez közelebbi helyekről származó telepi lakosok is feltűntek.

A Friss újságban egy Soroksáron kilakoltatott családról, a Népszavában pedig Pesterzsébetről, Kispestről, Csepelről, Budapestről érkezett lakosokról van szó.[140]

A cikkek továbbá arról is tanúskodnak, hogy a Hangyatelepen bizonyos „infrastrukturális" vonások is kialakultak. A bódéknak ugyanis volt házszámuk! Ez először a Korunk Szavának 1931 karácsonyi számából derül ki, melyben Pap Károly 67. szám alatt élő Hangyatelepi lakos hajlékát ismerheti meg az olvasó. A bódéváros szó hallatán ilyen vonások furcsának tűnhetnek, de a házszám nem is olyan meglepő ilyen telepi ház láttán.

139 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban, 119.o.
140 Friss Újság 1931.01.03., Népszava 1931.12.05.

Gönci Sándor: Udvari élet, Hangyatelep – Udvarrészlet 1931-32, MNM

A képről látszik, hogy lakói hosszabb távra rendezkedtek be. Ilyen házakban lakhattak a régebbi, „törzsökös lakosok".

Escher Károly Kész az új „lakás" a „hangyatelepen", lakója 40°C lázban fekszik, MNM

Nem valószínű, hogy minden telepi építmény rendelkezett házszámmal. Azok, melyek nyomán ezek a telepek a bódételep, ládaváros elnevezést kapták talán nem rendelkeztek ilyen jelöléssel.

Ismeretlen fényképész: Asszonyok, gyerekek a Hangya- nyomortelepen, MNM

Budapest 1932-1933 – Megoldási kísérletek: Lakbérsegély és „bérelt szükséglakás" akció

A fővárosban az 1931 őszi bódészámlálás után – amikor is 1953 kunyhóban 7852 lakót találtak – végképp elvethető volt a telepek rövid időn belüli felszámolásának gondolata. A bódévárosok problémáját csak az oldotta volna meg, ha a telepi lakók elhelyezése mellett a hajléktalanná válók számát is csökkenteni tudták volna.

Ezt pedig a kilakoltatások számának mérséklésével, valamint a kilakoltatottak elhelyezésével lehetett volna elérni.

A hajléktalanná válók számának csökkentése érdekében az 555/1932. M.E. sz. rendelet a miniszteri biztos hatáskörébe utalta a kötött forgalmú lakásokon kívül a szabad rendelkezés alatt álló, évi 1200 pengőnél kevesebb bérű kislakásokat is. Ennek köszönhetően nőtt azon esetek száma, ahol a kilakoltatásnál bizonyos szociális szempontok is érvényesültek: „ha a lakás vagy más helyiség átadása leküzdhetetlen nehézségbe ütköznék, vagy a félre méltánytalanul súlyos helyzetet teremtene, a végrehajtást a miniszteri biztos a felek meghallgatása után vagy a nélkül is méltányos időre felfüggesztheti, vagy annak foganatosítását attól teheti függővé, hogy a végrehajtó a végrehajtást szenvedő részére tűrhető más elhelyezést biztosít-e."[141]

Bár a rendelet mérsékelte az utcára kerülők számát a biztos hatáskörébe tartozó ügyek esetében, továbbra is egyre több kilakoltatási pert indítottak a hatáskörén kívül eső, szabadrendelkezés alatt álló lakások lakói ellen.

Ezen kívül pedig a miniszteri biztoshoz is egyre több kilakoltatási kérelem érkezett 1932 folyamán:januárban 267, februárban 1013, márciusban 1206, áprilisban 1109, májusban pedig 1483.[142]

1932-ben ugyan épült 162 új szükséglakás – amiből 40, a Jeruzsálem-telepi bódék számát 42-vel csökkentette – de ez a szám az elhelyezendők számával szemben elhanyagolható volt. A kilakoltatottak mellet ugyanis a bódélakók is elhelyezésre vártak.

Ezen állapot enyhítésére lakás biztosítása helyett a 19.956/1932 –IX.sz. határozat lakbérsegélyezést vezetett be, „...amellyel azoknak a keresetnélküli és kilakoltatott munkáscsaládoknak, akik hajléktalanná váltak, a főváros annyi segélyt nyújtott, hogy új lakást tudjanak bérelni."[143] Az így biztosított egy havi lakbérsegély azonban nem jelentett megoldást a hajléktalanság kérdésére, mivel a segélyezettek a hónap elteltével újra az utcára kerültek. Emellett a támogatás kiutalásához szükség volt a bérlőtől a lakásszerzésről szóló igazolásra

141 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban 123.o.
142 Uo.: 125.o.
143 Uo.: 126. o.

is, a tulajdonosok pedig nem akartak olyan bérlőt, aki már az előző helyén is hátralékba került, és előreláthatólag egy hónap múlva itt sem fogja tudni a lakbért kifizetni. Ezért ilyen lakóknak nem adták ki lakásaikat.

1932-ben volt legnagyobb a fővárosban a munkanélküliség, az ínségesek száma májusban tetőzött.[144] Márciustól a kilakoltatások újból megindultak, és világossá vált, hogy a főváros nem tudja megoldani a hajléktalanság kérdését szükséglakások építésével és a lakbérsegéllyel.

Ebben az időben nagyon sok lakás állt üresen Budapesten, s a főváros kezdeményezte ezek egy részének szükséglakásként való kibérlését. Ezzel jól járt a tulajdonos, aki így kapott lakbért és – mint arra a főváros rámutatott – az állam is, mivel nem esett el a bérlet után járó adóbevételtől.

1933 elején a gazdasági viszonyok tovább romlottak. A kilakoltatottak a lakbérsegéllyel sem tudtak már új lakást bérelni. Az üres lakások száma ezért tovább emelkedett, s januárban már meghaladta a 9000-t is, amiből 4500 szoba-konyhás kislakás volt. Az utóbbiakból válogatta ki a főváros „azokat az olcsó megfelelő lakásokat, amivel a „bérelt szükséglakás" akcióját megindította."[145] Az ehhez szükséges állami támogatásról pedig úgy gondoskodott, hogy kimutatást készített a bérlés elmaradása esetén kieső adóbevételről, és ezt az összeget még a bérlés előtt segélyként kérelmezte. A segélyt az állam kiutalta, s így 1933 júniusáig 402 lakást béreltek az akció keretében. Miután ez a kísérlet sikeresnek bizonyult, a polgármester a szükséglakásként szolgáló bérlakások számának felemelését javasolta. „1933-ban a főváros összesen 1320 hajléktalan család elhelyezését biztosította"[146] ilyen módon.

A sikeres akció ellenére a kilakoltatás előtt állók, és bódélakók együttes száma nem csökkenhetett jelentősen. 1933-ban csak a miniszteri biztos hatáskörébe tartozó ügyek közül 33,9%, 5194 végződött kilakoltatással, amihez hozzájárult még a többi szabadrendelkezés alatt álló lakásokból kilakoltatott egyének és családok száma is.[147] Emellett a bódételepek lakossága a következő évben még mindig 7000 körül mozgott.

144 Schuler Dezső: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten 32.o.
145 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban 136.o.
146 Uo.: 137.o.
147 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban 137-138.o.

A Hangyatelep felszámolásához, mint az a fővárosi telepek esetében is kiderült, a lakók elhelyezésére, szükséglakások biztosítására lett volna szükség.

A város két szükséglakástelepe azonban ekkora már tele volt. A városnak új szükséglakásokat kellett volna építenie, vagy más elhelyezési módról gondoskodni, de erre nem került sor.

A válság mélyülése Pestszenterzsébeten is a munkanélküliek számának emelkedéséhez és az életszínvonal csökkenéséhez vezetett. A város által nyilvántartott ínségesek száma '32-ben 15000, '33-ban 19-20000 körül mozgott.

A város a nyomor enyhítése érdekében bevezetett intézkedések finanszírozására rendszeresen jelentős segélyeket kapott. Az ínségakció keretében szervezett szellemi és fizikai szükségmunka lefolytatásához 1930-ban 200000, 1931-ben 100000, 1933-ban pedig 154000 pengő állami segélyben részesült. Az ínségesek étkeztetésével, valamint más segélycsomagok - cipő, ruha, tűzifa - kiosztásával foglalkozó „Mi Konyhánk" pedig társadalmi jótékonyság révén működött.

Az 1933 februárjában tartott rendkívüli képviselőtestületi gyűlésen, „amelynek egyetlen napirendi pontja a nyomor és a munkanélküliség által felvetett égető kérdések megoldása volt", a képviselők megállapították, hogy az egész országban talán itt van a legnagyobb nyomor, s beszámoltak a városban szerzett benyomásaikról.

Az egyik képviselő „a közelmúltban szemtanúja volt annak, hogy egy anya újszülött gyermekét újságpapírba csavarta, mert nem volt még ruhadarabja sem. De nem egyszer látta azt is, hogy az éhező emberek moslékot ettek ... az emberek óriási hányada még a legprimitívebb életszükségleteket sem tudja magának biztosítani."

Hasonlóan nyomorúságos körülményekről adnak számot ebből az időből a Hangyatelepről beszámoló helyi lapok is. A kezdeti együttérző hangnemhez visszatérve, a Közlöny 1932 márciusi cikkében a riporter megdöbbenve számolt be arról, hogy a telepen egy elhullott ló húsát osztották fel és ették meg a lakók, s hogy mindez „Budapest tőszomszédságában elterülő magas kultúrnívón álló város egyik külterületén" történt. Következtetése szerint mindez azt bizonyítja, hogy a város szegényei nincsenek úgy ellátva, ahogy azt a szükségletük megkívánja.

Az utóbbi megjegyzés akár a városban uralkodó közhangulat összegzése is lehetne. Az ínségakció keretén belül biztosított segélyek nem enyhítették jelentősen a lakosság helyzetét, s ezekben az években többször fordultak elő tüntetések az elégtelennek bizonyuló támogatások miatt. 1933. február 6-án

1500 munkanélküli tüntetett a városháza előtt a szellemi szükségmunka, és a „Mi Konyhánk" működésének beszüntetése miatt. Ekkor csupán 400 munkanélküli dolgozott ínségmunkán. Pár héttel később, február 27-én újabb tüntetés kezdődött , amire az szolgáltatott okot, hogy miután 1200 embert beidéztek könyöradomány átadására, a megjelentek egyenként csupán 20dkg kenyeret kaptak.

Ebben az időben csakúgy, mint a fővárosban, Erzsébeten is tovább emelkedett a kilakoltatások száma. Erről tanúskodik a Pesterzsébeti Újság 1933 márciusában leközölt cikke is, amely arról ír, hogy sok a (kilakoltatási) peres ügy a kislakás tulajdonosok és a fizetésképtelen, munkanélküli bérlők között. A lakásügyi miniszteri biztos leiratában már fel is szólította a polgármestert, hogy az elkerülhetetlen kilakoltatások esetében gondoskodjék az utcára kerülők szükséglakásban való elhelyezéséről, vagy pedig béreljen üres lakásokat erre a célra. A polgármester leiratra adott válasza, miszerint erre a célra a városnak nem áll rendelkezésére szükséglakás, üres lakások bélrésére pedig nincsen fedezet, tulajdonképpen a Hangyatelep felszámolásának útjában álló okokat is összefoglalja.

Pestszenterzsébet ezekben az években a fővárossal ellentétben sem a hajléktalanná válók számának csökkentését, sem azok elhelyezését nem tudta biztosítani. A hangyatelepi lakosok elhelyezésének ügyében pedig ugyanilyen tehetetlennek bizonyult.

A városvezetés ebben a két évben különféle módokon próbált a kialakult helyzetre megoldást találni. Elsőként 1932-ben az államtól kérvényeztek üres épületeket a telepi lakók elhelyezésének céljából, majd illusztris személyek bevonásával jótékonysági akciót indítottak, ám ezen próbálkozások közül egyik sem járt sikerrel. A telek tulajdonosai és a vármegye ismételt felszólításai ellenére a Hangyatelep kiürítése sokáig váratott még magára.

1932. január 2-án a polgármester feliratot intézett az alispánhoz, hogy további halasztást kérjen május 1-ig, mivel „...A téli időszak egyáltalán nem alkalmas a hangyatelepen lakó, mintegy 800 személy kilakoltatására, mert a város megfelelő elhelyezésükről gondoskodni képtelen."[148] A kitolt határidő lejárta után egy hónappal pedig megint csak hatvan napos halasztás kért,[149] ezt azonban a vármegye nem hagyta jóvá:

„A szóbanforgó kérdés rendezésére Polgármester úrnak másfél esztendő állott rendelkezésére. Erre való tekintettel hosszabb határidőt nem engedélyezhetek, annál kevésbé sem, mert a nyári időszakot látom a legalkalma-

148 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1932. 01.02.

149 Uo.: 1932.06.07.

sabbnak a kilakoltatás foganatosítására. Felhívom ezért, hogy a szükséges intézkedéseket most már haladéktalanul tegye meg és eljárásának eredményéről tegyen jelentést."[150]

Ez a jelentés végül csak augusztusban született meg, és továbbra sem a bontás folyamatairól, hanem az azt akadályozó tényezőkről, valamint néhány kezdetleges stádiumban lévő megoldási kísérletről számolt be.

Eszerint a városvezetés a belügyminisztertől[151] és a miniszterelnöktől kért segítséget, hogy „a m. kir. Kormány valamely állami épület átengedésével a hangyatelepi lakosoknak elhelyezéséről való gondoskodást elősegítse"[152], és e kérelem támogatását kérték a vármegyétől is.

A kilakoltatás első lépéseként céljuk a telep további terjeszkedésének megakadályozása, valamint a meglévő lakosság csökkentése volt. Az előbbit rendőrségi őrizet biztosításával és további kunyhók épülésének megakadályozásával, az utóbbit pedig a keresettel rendelkezők kiutasításával kívánták elérni. Annak ellenére, hogy az alispán üdvözölte ezt a kezdeményezést és támogatásáról biztosította a városvezetést,[153] az állam mégsem biztosította az elhelyezéshez szükséges épületeket a város számára.

Az augusztusi felirattal egy időben a város vezetősége a hivatalos ügyintézésen kívül más módon is kísérletet tett a probléma megoldására. A nyilvánosság bevonásával „illusztris vendégeket" invitáltak a telep megtekintésére.

„...Dr. Szabó László, egyetemi tanár, a Pesti Napló csillagos cikkeinek írója, Rózsahegyi Kálmán színművész, a nemzeti színház örökös tagja, több előkelő fővárosi vendéggel együtt, szombaton érkeztek ide és tekintették meg a nyomorultságnak ezt az otthonát. – Elszörnyedve állapították meg, hogy a legmerészebb fantázia se tudja eléggé elképzelni a földbevájt putrik, a trafikos ládák deszkáiból összetákolt emberi ólak lakóinak nyomorát."[154]

Ezzel az akcióval a város feltételezhetően a saját nézőpontjából kívánta bemutatni a telepet. A városvezetés és a képviselőtestület egyes tagjai ugyanis többször is sajnálkozva megjegyezték, hogy a budapesti lapok minden alapot nélkülöző, szenzációhajhász módon írnak a Hangyatelepről.[155] Ezen kívül pedig remélhették, hogy az illusztris személyek segítenek majd a probléma megoldásában kapcsolataik, befolyásuk révén.

150 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1932.06.21.

151 1932 óta a Belügyminisztérium vette és a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium ügykörét

152 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1932.08.02.

153 Uo.: 1932.08.11.

154 Pesterzsébeti Újság 1932.08.05.

155 Chikán Béla visszaemlékezése (lásd: 24.o.) és egy képviselőtestületi felszólalás (lásd: 35.o.) is utal erre

Hogy a szemlének ez utóbbi is a célja volt, azt a vendégek ígéretei is igazolják:

A vendégek „megígérték, hogy abban a körben hova hivatásuk kiterjed felhívják az illetékes körök figyelmét erre a nyomortanyára... . Dr. Szabó László megígérte, hogy a sajtóban, s minden rendelkezésre álló módon oda fog törekedni, hogy ezek a nyomorúságos állapotok itt megszűnjenek."[156]

Dr. Szabó László valóban hű maradt az ígéretéhez, és a Pesti Naplóban megjelent „Hangyaboly"[157] című cikke után a telep felszámolásának és a lakók elhelyezésének tervén munkálkodott a városvezetéssel karöltve. A telepi lakók elhelyezéséhez elengedhetetlen szükséglakások felépítését egy jótékonysági koncert bevételéből kívánta finanszírozni. A városi képviselőtestület beleegyezett abba, hogy a város telkén építsék fel ezeket a lakásokat, melyek ezután a város tulajdonába mennek majd át.[158]

A sok fáradozás, és az ügy érdekében megrendezett jótékonysági koncert azonban nem hozta meg a várt eredményt. Egy évvel később így számolt be a Pesterzsébeti Újság erről a kísérletről:

„A Hangyatelep lakóinak sorsával az utóbbi időben dr. Tápay Szabó László foglalkozott. Egyik cikket a másik után írta a Pesti Napló hasábjain és végleges megoldást kereső áldozatos munkájától azt remélte, hogy akciója sikerrel fog járni és végre hajlékhoz tudja juttatni azt a néhányezer embert, aki ma még földbevájt odúkban tengeti életét. Mint legutóbbi csillagos cikkében írja, bizony kudarcot vallott a segítés, mert anyagi erő híján a kezdetnél nem jutott tovább. A jótékonyság szűken mérte az adományokat és a segítésben kimerült lakosság édeskevéssel járult hozzá a Hangyatelepiek új otthonához."[159]

A kudarcok ellenére a telep problémájának megoldása egyre sürgetőbbé vált. A Hangyatelep kitelepítési határozatának foganatosítását 1933 nyarától egy új fejlemény siettette. A telek tulajdonosai, a Riesz testvérek, akik már 1930-ban kérelmezték a tulajdonukat képező ingatlan szabaddá tételét, levélben közölték a várossal, hogy augusztustól eladták a területet egy vállalkozónak, aki a homokdombot el kívánja hordani, s a szerződésben benne foglalt átadási időponttól számított késedelem esetén ők kötbért kötelesek fizetni. Ezért a kiürítésnek addig mindenképpen meg kell történnie. Abban az esetben pedig, ha a város ezt nem hajtja végre, a tulajdonosok kárukat polgári peres úton fogják a várossal megtéríttetni.[160]

156 Pesterzsébeti Újság 1932.08.05.

157 Pesti Napló 1932.08.04.

158 1932.11.05-i képviselőtestületi ülés jegyzőkönyve 38620/1932 ki. sz, Bejelentés a Hangyatelep elhelyezése ügyében- dr. Helle László

159 Pesterzsébeti Újság 1933.08.12.

160 Pesterzsébeti Újság 1933.05.13.

A város ugyan vitatta a felelősségét az ügyben,[161] de kénytelen volt lépni. Ezért megegyezésre törekedett, s személyes megbeszélésre hívta az érintett feleket. A Riesz testvérek erről a találkozóról így számoltak be az alispánnak: „Pesterzsébet megyei város polgármesterének helyettese ... bennünket személyes tárgyalásra hívott meg és közölte velünk, hogy megfelelő eszközök hiányában Méltóságod rendeletét végrehajtani nem hajlandó, de azon esetben, ha mi egy bizonytalan anyagi áldozat viselésére hajlandóaknak nyilatkoznánk barakklakások felállítása tekintetében, akkor magára vállalná a kitelepítést és a kitelepítendők elhelyezését. Ugyanekkor a polgármester úr helyettese kilátásba helyezte, hogy intézkedéseinek megtételéről néhány napon belül értesíteni fog."[162]

A tulajdonosok azonban elutasították az anyagi tehervállalást, továbbra is ragaszkodva ahhoz, hogy a terület megtisztítása a város hatáskörébe tartozik. Mivel a találkozó után két héttel még mindig nem kaptak értesítést a fejleményekről, panasszal fordultak az alispánhoz, és kérték közbenjárását az ügyben, hogy a rendeletet a város most már mindenképpen hajtsa végre.

Melyik felet terhelte a Hangyatelep kiürítésének felelőssége?

Az már 1931-ben kiderült, hogy a telep problémájának kezelése a város határkörébe tartozik. Az alispán októberi leiratában kimondta, hogy „A felelősség a közigazgatási hatóságot terheli azért, hogy megengedte az engedély nélküli építkezéseket."

A város feladata volt a telep felszámolása esetén a lakók ellátása is.

A szegénygondozásra vonatkozó - 1931-ben életbelépett - 6000/1931 M.E. sz. rendelet szerint ugyanis „a közsegély nélkül megélni nem tudó szegényeket az a község (város) látja el, melynek területén azok a segélyezés szükségének beálltakor tartózkodnak (tartózkodási hely), de kötelezte a „lakóhely" községet a szegényellátási költségek viselésére, ha a tartózkodási hely által nyújtott segély összege a 20 pengőt meghaladja."[163] A segélyezett lakóhelye pedig az a község, ahol a legutóbbi öt évben legalább három évig megszakítás nélkül tartózkodott. A lakóhely község dönthet továbbá arról, hogy a tartózkodási helyen a segélyezést megfizetni, vagy saját területén ellátni kívánja a segélyezettet. Utóbbi esetben az érintettet a tartózkodási helyéről a lakóhelyére szállítják, melynek költségét a lakóhely község állja.

Megállapítható tehát, hogy annak ellenére, hogy a Hangyatelep magánterületen jött létre, felszámolása és lakóinak ellátása Pestszenterzsébet felelőssége,

161 Pesterzsébeti Újság 1933.05.13.

162 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1933.06.17.

163 Schuler Dezső: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten. 38.o.

az ellátás finanszírozása pedig a segélyezettek lakóhelyének függvénye volt. Az ügyében azonban a város megállapítható felelőssége és az alispán további felszólítása ellenére sem történt előrelépés. Egy tervezet készült el csupán, melyről a polgármester júliusban számolt be a vármegyének feliratában.

A kivitelezéshez szükséges anyagi fedezetet, 3000 pengőt a vármegyétől remélte, de további részleteket erre nézve nem közölt. Hozzátette, hogy a kért segély elmaradása esetén a városnak csak a karhatalom igénybevételével történő kiürítés lehetősége marad.[164] Természetesen a vármegye ehhez nem ragaszkodott, s az elkövetkező események azt tanúsítják, hogy Pestszenterzsébet megkapta a kért segélyt.[165]

Mielőtt a városvezetés e terv kivitelezéséhez hozzáfogott volna, egészen eltérő lépések történtek a telep ügyében. Ez év májusában a Pesterzsébeti Újságban a Hangyatelep első krónikása, Gyalogos, a Hangyatelepen megtartandó közelgő tömegesküvőről adott hírt:[166]

A telepiek közül sokan élnek „vadházasságban". Ennek hátrányait a párok alig érzik, mivel a környezetük elfogadja őket, a gyermekek viszont súlyosan bűnhődnek miatta. Ezt a tarthatatlan állapotot fogja most a város megszüntetni Petter Géza, prépost plébános kezdeményezésére, egy csoportos esküvő rendezésével.

Annak érdekében teszi mindezt, „hogy ezeket a szerencsétlen sorsúakat a törvény és az egyház melengető takarója alá segítse."[167] A mozgalom eredményeképpen 50 hangyatelepi pár kel majd egybe.

A tömegesküvőnek híre ment, s többek között a Friss Újság július és augusztus folyamán három cikkben is foglalkozott a témával. Tudósításaikból először arról értesülhetett az olvasó, hogy az esküvőt el kell halasztani, mivel „igen sok hangyatelepi lakó elkapcsolt területen született. Ezeknek iratait nem sikerült időre megszerezni. ...Mivel a hangyatelepi szegények valamennyien egyszerre akarják megülni a lakodalmat, inkább várnak, semhogy külön álljanak az anyakönyvvezető elé. ...Egy másik akadály, hogy Petter Géza prépost-plébános még nem készült el az adományok gyűjtésével. ...Nem akarjuk addig megtartani a lakodalmat, amíg nem tudjuk az összes házasulandókat kiruházni."[168]

164 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1933.07.08.

165 Pesterzsébeti Újság 1933.08.26.

166 Pesterzsébeti Újság 1933.05.13.

167 Uo.

168 Friss Újság 1933.07.05.

10 oldal — Az Est — Kedd, 1933. augusztus 8.

FOTORIPORT A HANGYATELEPI TÖMEGESKÜVŐRŐL

Fönt egy menyasszony, kezében a menyasszonyi csokorral, mellette a tömegesküvő közönsége — Középen ifjú párok
Az első csók — Lent egy [illegible] [illegible] meg a mamáját esküvője után — A jobb sarokban a lakodalmi zenekar

Az Est Fotoriportja a hangyatelepi tömegesküvőről, Az Est 1933.08.08.

Az esküvőt többszöri halasztás után végül 1933. augusztus 8-án tartották meg számottevő érdeklődés közepette.

Az esküvő után rögtön elkezdődött a telep felszámolásának hosszas folyamata. A Pesterzsébeti Újság már az esküvőről szóló tudósításában a közelgő kilakoltatásról írt.

Az előző évben elindított akciók sajnos nem voltak sikeresek. Emellett a telek tulajdonosai, mint ismeretes, kártérítés követelésével fenyegettek, abban az esetben ha a kitelepítés nem történik meg adott határidőre. „Itt van hát az a szomorú szenzáció, ami meg fogja zavarni az új párok és a többi ott lakók életét. A város most már határozottan keresztülviszi akaratát és a vármegye támogatásával kénytelen lesz a telepet kiüríteni."[169]

169 Pesterzsébeti Újság 1933.08.12.

Budapest 1933 augusztus -1934: Részleges eredmények

1934-re az előző évek hatósági intézkedései nyomán mérsékelt javulás volt tapasztalható a fővárosban. Egyfelől csökkent a kilakoltatottak száma, másfelől pedig nőtt azoké, akik a fővárosi és állami szükséglakásokban nyertek elhelyezést.

A kilakoltatási perek és végzések 1934. évi statisztikája is enyhülést mutatott az 1933-ashoz képest.

Lényegesen – 28920-ról 18004-re – csökkent az összes beadott felmondási keresetek száma. „A perek legnagyobb része bérnemfizetés miatt indult és túlnyomóan a kislakások felmondására irányult."[170]

A kilakoltatási perek és végzések statisztikája 1933-1934 november 1.	Szám szerint		Az összes beadott felmondási kereset százalékában	
	1933	1934	1933	1934
Összes beadott felmondási kereset	28920	18004	100.0%	100.0%
Végrehajtás alapjául szolgáló módon befejezett ügyek	21645	11865	74.8%	66.0%
A miniszteri biztos hatáskörén kívül eső ügyek	6320	2583	21.9%	14.3%
A miniszteri biztos hatáskörébe tartozó ügyek	15325	9282	53.0%	51.6%
A miniszteri biztos által kilakoltatottak	5194	2805	18.0%	15.6%

A táblázat Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban 138.o adatai alapján készült

Az összes beadott felmondási keresethez viszonyított arányok tekintetében a végrehajtás alapjául szolgáló módon befejezett ügyek 74,8%-ról 66,0%-ra, a miniszteri biztos által kilakoltatottak aránya pedig 18,0%-ról 15,6%-ra csökkent. Nagyban hozzájárult az enyhüléshez, hogy azok a családok, akiket eddig évente több lakásból is kilakoltattak, szükséglakástelepeken és bérelt szükséglakásokban nyertek elhelyezést.

Annak ellenére, hogy az 1300/1933 M.E. sz. rendelet megszüntette a lakásügyi korlátozásokat – vagyis visszaállította a szabad lakáspiacot – az 555/1932, és 2222/1932 M.E. sz. rendeletek miniszteri biztos hatáskörére vonatkozó paragrafusai érvényben maradtak.[171] Így a kilakoltatások végrehajtásánál továbbra is figyelembe vettek bizonyos szociális szempontokat. Ezért lehet az, hogy a szabadpiac visszaállítása nem járt együtt a kilakoltatási perek számának jelentős emelkedésével.

Az 1933-tól 1934. november 1-ig terjedő időszakban a miniszteri biztos összesen 7999 személyt és családot lakoltatott ki. Ezeket az embereket a közhatóságok nem tudták elhelyezni, annak ellenére, hogy a szükséglakástelepek kihasználtságát jelentősen megemelték.[172] A szükséglakástelepeken a lakók használati jogának felülvizsgálata következtében 1933-ban összesen 1320, 34-ben pedig 617 megüresedő szükséglakás felhasználására volt lehetőség. A „bérelt szükséglakás" akció keretében pedig 842 lakást vett ekkor igénybe a főváros. Így 1934 novemberében a főváros 2374 szükséglakásában 2685 család, 12267 egyén lakott. Az állami szükséglakásokat is beleszámítva pedig Budapest 5342 szükséglakásában 5986 család, 23938 egyén volt ekkor elhelyezve.[173]

A bódételepek lakóinak elhelyezésére továbbra sem volt lehetőség. Ebben a tekintetben a főváros 1934 novemberéig is csak részleges eredményeket tudott felmutatni. Így az 1926 óta keletkezett telepek még ekkor is fennálltak. Ez év május hó 7-én a főváros telkein 1662 bódélakást, s ezekben 1956 családot, 7000 lakót számoltak össze a kerületi elöljáróságok.[174]

Pestszenterzsébet 1933 augusztus -1934: A Hangyatelep teljes felszámolása

Néhány héttel a tömegesküvő után ismét napirendre került a Hangyatelep kiürítése. A Pesterzsébeti Újság részletes beszámolót közölt a népjóléti bizottság üléséről, ahol a főjegyző azokról a tervekről számolt be, „melyek a Hangyatelep kiürítését célozzák. Az előadó rámutatott arra, hogy már nagyon sok terv merült fel a végleges rendezésre, de pénzügyi akadályok miatt azok meghiúsultak és a helyzet olyan, hogy kizárt dolog a telep gyors megszűntetése."[175]

A város elsődleges célja ekkor a telep további terjeszkedésének megakadályozása volt, mivel „az utolsó évben 25 százalékkal szaporodott az ottani lakók száma."[176] A legutolsó összeírás szerint már 430 család, 1400 egyén élt a telepen, ami az 1930-as népességhez viszonyítva a lakosság 2%-át tette ki. (Budapesten az 1934 májusban összeszámolt 7000 bódélakó a főváros 1930-as népességnek csupán 0,7%-át tette ki.)

170 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban 137.o.
171 Uo.: 154. o.
172 A bekezdés adatai: Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban 138.o.
173 Uo.: 139-141.o.
174 Uo.: 143.o.
175 Pesterzsébeti Újság 1933.08.26.
176 Uo.

Emellett a telep felszámolása előtt szükséges volt a segélyezésre jogosult lakók körének megállapítása is. A városnak el kellett látnia, ez esetben elhelyeznie a területén létrejött, bódételepen élő hajléktalan munkanélkülieket. Az ellátásra csak a (jogszabály szerint) önmagukat segély nélkül eltartani képtelen egyének voltak jogosultak, azonban a népjóléti ülésen közzétett tervezet értelmében nem minden telepi lakó tartozott ebbe a kategóriába.

Először is, kivételt képeztek azok, „akiknek megélhetésük biztosítva van, mert keresetük a létminimumot eléri ... Ezekről szabályszerű adatgyűjtés történt. Körülbelül 80 ilyen család van. ...Ezeknél teljesen indokolatlan az ottlakás..."[177] Az ilyen családokat a polgármester „turnusokban felidézteti a városházához és nyomatékosan figyelmezteti őket, hogy legkésőbb három hét alatt hagyják el a telepet, mert ha ez meg nem történik, karhatalommal távolíttatnak el."[178]

Másodszor pedig a közbiztonságilag nem kívánatos, „büntetett előéletű és a rendőrség által körözött egyének"[179], akiket rendőri segédlettel fognak eltávolítani.

A többi telepi lakos jogosult az ellátásra. Ezek a „kereset- és munkanélküli szegény elesett emberek, akiket szociális gondoskodásban kell részesíteni, de megfelelő módon ezek eltávolítására is szükség van."[180]

Arra nézve, hogy ez a szociális gondoskodás milyen ellátást, a segélyezésnek milyen formáját jelentette, elsősorban a 4780/1932 M.E. sz. rendelet adhat választ, mely a szükséglakások jogviszonyának szabályozásán kívül, a hajléktalan fogalmát is meghatározta. Eszerint hajléktalan az, aki „körülményeinél fogva képtelen arra, hogy magának vagy családjának lakást biztosítson. A szükséglakás pedig az, amelyet az állam, a törvényhatóság vagy a község kizárólag hajléktalanok elhelyezésére létesített, épített, bérelt, stb. és kifejezetten ilyennek minősít."[181] A rendeletből ugyan nem következik az, hogy a község a hajléktalant szükséglakásban köteles elhelyezni, de mint önmagát segély nélkül ellátni képtelen egyént, a 6000/1931 M.E. sz. rendelet értelmében köteles ellátni.

Ebben a helyzetben pedig az ellátás optimális módja a szükséglakásban való elhelyezés. Mint kiderült, a város meglévő szükséglakástelepei tele voltak, újak építésére vagy bérlésére pedig nem volt erre elkülönített fedezete.

Az elhelyezés finanszírozásának kérdésére a főjegyző is kitért a tervezet bemutatása végén: (az ellátásra jogosultak segélyezésének)

177 Pesterzsébeti Újság 1933.08.26.

178 Uo.

179 Uo.

180 Uo.

181 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban. Bp., 1935. 133.o.

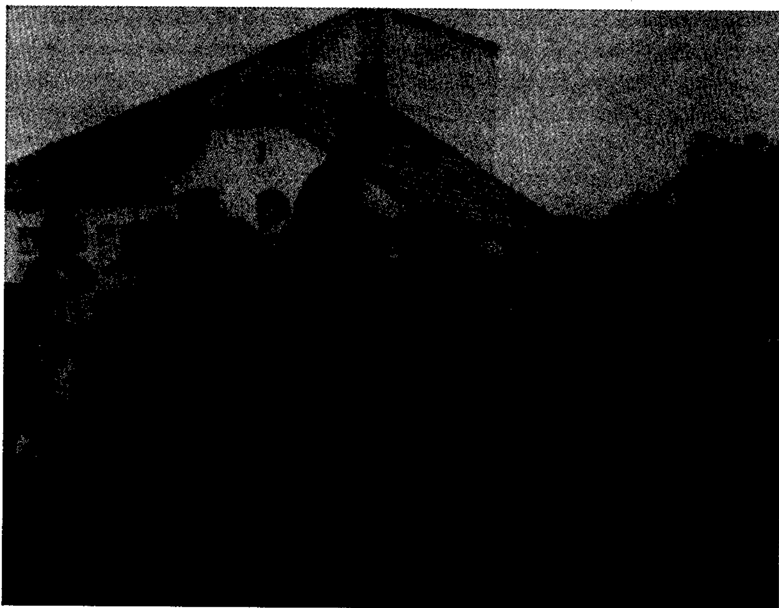
„a megoldása a legnehezebb, mert ez már pénzügyi kérdés. Az alispán útján mintegy 3000 pengő hozzájárulást kap a város ezek elhelyezésére."[182] A város előtt különböző lehetőségek álltak arra nézve, hogy milyen eljárást kövessenek a felszámolásnál. A „bérelt szükséglakás" akció a fővárosban sikeresnek bizonyult, ami nagyrészt annak volt köszönhető, hogy az adóvisszaigénylések miatt ez a megoldás költségkímélő volt. Hosszútávon ettől az eljárástól a szükséglakástelepek intenzív kihasználása mellett a bódételepek megszűnését remélték. A ferencvárosi Kiserdő néven ismert telepről így 1934-re 261 bódét távolítottak el. A lakók kiköltöztetésekor a főváros költözködési segély kiutalása mellett 41 családot szükséglakásban helyezett el. De még így is 440 bódé maradt a telepen, melyben 459 család, 2422 fő élt. Mivel egyértelmű volt, hogy a teljes felszámolás rövid időn belül nem megvalósítható, a főváros egyes bódékat szükséglakásnak minősített, és az elfoglalt terület után 50 fillér használati díjat szedett. A Jeruzsálem telep esetében 108 bódét sikerült felszámolni, s az innen kiköltözők lakbérsegélyt kaptak. Minden ilyen intézkedés mellett megtiltották a megüresedő bódék átadását, eladását, új bódék emelését és a telepeket folyamatosan őrizték.

Pestszenterzsébet a terv kivitelezését a telepen jogosulatlanul tartózkodók kiszűrésével kezdte. Elsőként a népjóléti bizottság ülése utáni napon, augusztus 23-án, razziát tartottak a Hangyatelepen. A Pesterzsébeti Újság, a bizottsági ülésről beszámoló, fent idézett cikkét már ennek eredményeivel zárta.

„Itt közöljük, hogy az államrendőrség a szerdára virradó éjszaka a Hangyatelepen nagy razziát tartott, amely alkalommal 47 férfit és 24 nőt állítottak elő. Legtöbbje a toloncházba került, van aki elszámolással tartozik a rendőrségnek kisebb-nagyobb bűncselekménnyel. Volt olyan, akinek állampolgársága sem volt rendben. Ezek közül egy sem került vissza a Hangyatelepre."[183]

182 Pesterzsébeti Újság 1933.08.26.

183 U.o.

Escher Károly: Hajnali razzia a Hangyatelepen, MNM

Escher Károly: Hajnali razzia a Hangyatelepen, MNM

Escher Károly: Razzia. Gyűjtőkocsin, MNM

A Friss újság beszámolója ugyanerről az eseményről más nézőpontból láttatja az elrendelt razziát és rámutat arra, hogy a város intézkedési valószínűleg csak arra szolgáltak, hogy a lehető legkisebbre csökkentsék az ellátandók körét. A cikk szerint a „közbiztonságilag nem kívánatos" egyének helyett a rendőrség csak olyanokat talált, akik nem tudták igazolni személyazonosságukat:

„Hajnali razzia a Hangyatelepen, mert takarékoskodni akar Pestszenterzsébet ... Gonosztevők helyett rongyokban didergő szegényemberek ... Már a negyedik viskót vizsgálták át a detektívek és még mindig nem akadtak olyan emberre, akinek bűn terhelné a lelkiismeretét. Így mentek végig a viskók egész során és csak itt-ott akadtak olyan lakókra, akiket kiemeltek otthonukból, mert nem tudták magukat kellőképp igazolni. Összesen hetvenegy embert állítottak elő a pestszenterzsébeti kapitányságra, ahol igazoltatásuk egész a késő délutáni órákig tartott."[184] A cikk írója végül azzal a következtetéssel zárja beszámolóját, hogy a rostáló razzia nem végződött azzal az eredménnyel, amire a hatóságok számítottak, mivel nem tudtak elég embert kizárni az ellátandók köréből.

A város következő lépése a keresettel rendelkező családok kiutasítása volt. [185]

184 Friss Újság 1933.08. 24.

185 Pesterzsébeti Újság 1933. 09.23.

A különféle bizottsági tárgyalások és nyomozások után közel 50 olyan család eltávolításáról határoztak, ahol a családfő bizonyos keresettel bírt. A döntés értelmében az erről szóló véghatározat kimondta, hogy „az illetők kilakoltatását és a lakott épület egyidejű lebontását a polgármester azonnali hatállyal elrendelte."[186] A véghatározat ellen fellebbezni csak birtokon kívül lehet.

A két intézkedés által a város tehát kizárt a segélyezésre jogosultak köréből 50 családot és 71 embert, akiket már el is távolítottak a telepről. Az 50 család körülbelül 163 főt jelenthetett, ha a tervezetről tartott beszámolóban elhangzott adatok – 1400 egyén 430 család – alapján próbáljuk ezt felbecsülni. Vagyis a razzia során előállítottak és a kiutasítottak nélkül is több mint ezer lakos maradt a telepen, akiknek elhelyezéséről a városnak kellett volna gondoskodnia.

Erre a célra az alispán a városnak szóló augusztusi leiratában „üres gyárépületek és egyéb üresen álló helyiségek, valamint ideiglenes barakkok"[187] igénybevételét javasolta. A városvezetés azonban más irányban tett lépéseket.

A polgármester szeptemberi, pénzügyminiszterhez szóló kérelme arról árulkodik, hogy a város, a fővárosi „bérelt szükséglakás" akcióhoz hasonló eljárás során kívánta elhelyezni a telepi lakókat. Ezért azt kérelmezték, hogy „azon pestszenterzsébeti ingatlantulajdonosok, akik népjóléti célokra és kifejezetten lakásínség enyhítésének céljára helyiségeket engednek át díjmentesen, azokat az átengedett helyiségek házadójának és járulékainak megfizetése alól mentesítsék mindaddig, amíg az épületek illetve helyiségek ezen közcélt szolgálják."[188] Ez az eljárás tehát nem volt teljesen azonos a fővárosban alkalmazottal, de mindkét esetben a közhatóságok az üresen álló, magántulajdonban lévő lakásokat vettek igénybe a hajléktalanok elhelyezésére. A főváros a bérlet utáni adó visszatérítését, Pestszenterzsébet pedig az adó és járulékfizetés elengedését kérelmezte az államtól. Utóbbi esetben azért lehetett az akció sikeres, mert az üresen álló lakás a tulajdonosnak veszteséget jelentett, hiszen házadót és járulékokat akkor is kellett fizetnie, ha nem volt bérlője. Így jól járt már azzal is, ha ingyen a város rendelkezésére bocsátotta a lakóhelyiséget, adó és járulékfizetés elengedéséért cserébe.

A későbbiekben maga az alispán is megtámogatta a város kérelmét a pénzügyminiszternél. Indoklása szerint a kérelem azért volt jogos, mert a forráshiányos város a lakosság segítsége nélkül az elhelyezés problémáját képtelen lett volna megoldani.:

„Pestszenterzsébet u.n. Hangya-telepi részén a nyomor oly nagy, hogy szociális szempontok figyelembe vételével képtelenek vagyunk eredeti elhatározásunkat fenntartani úgy, hogy az engedély nélkül oda épített viskókat és kunyhókat lebontassuk és így kényszerítsük eltávozásra az ott összegyűlt kereset nélküli családokat... Eltekintve attól, hogy az ott összegyűlt csavargók és megbízhatatlan elemek közbiztonsági tekintetben súlyos kifogás alá esnek, de nagyobb része ez idő szerint még megbízható nincstelene a társadalomnak. Ezeknek elhelyezése kizárólag csak úgy lehetséges, hogy elsősorban Pestszenterzsébet megyei város társadalma siet a hatóság segítségére."[189]

A város megkapta az állami segítséget, s így az elhelyezés kérdésének tekintélyes része megoldódni látszott. A lakók elhelyezése és a bódék fokozatos lebontása mellett, mint az a fővárosnál is kiderült, a telep állandó őrzésére, a terjeszkedés megakadályozására is szükség volt. Erről a Hangyatelep felszámolása kapcsán is gondoskodtak és a területet feltételezhetően fokozott rendőri őrizet alá vették. Az alispán szeptember 11-i feliratában a belügyminisztertől a soroksári m. kir. csendőrség létszámának felemelését kérelmezte a telep kiürítésének idejére. Indoklása szerint erre azért volt szükség, mert a telep lakossága a környék közbiztonságát erősen veszélyeztette, s a csendőrőrs létszámának megemelése folytán „remélhető lesz majd Pestszenterzsébet város környékén a közbiztonsági állapotoknak javulása."[190]

A város tehát „átrostálta" a telep lakóit, lépéseket tett az elhelyezés megoldása érdekében, a hatóságok pedig biztosították a környéket. Ezen előkészületek után 1933. október elején bontották le az első hangyatelepi bódékat. Ekkor több részletben 56 viskót, a keresettel rendelkező, kiutasított családok és a razzia során eltávolítottak otthonait számolták fel.

Mivel a keresettel rendelkező családok igazából nem tudták magukat fenntartani, feltehetően sokan közülük kénytelenek voltak bódéikat távolabb eső területeken újból felállítani, ezért volt igazán fontos a közhatóságok számára a környék védelme. A soroksári csendőrőrs létszámának megemelésére véleményem szerint elsősorban nem amiatt volt szükség, mert a telep lakói veszélyeztették a környéket. 1929-1930 óta, amikor a helyi lapok csak a telep okozta veszélyekről és bűntényekről írtak, nem jelent meg ilyen vonatkozásban a telep a helyi sajtóban sem. A környező területet inkább az újabb bódék megjelenésétől óvhatta a megemelt létszámú soroksári csendőrőrs.

Ezt a feltételezést támasztja alá az az 1933 novemberében kelt leirat is, amely a belügyminiszter rendeletéből az alispánhoz érkezett „Soroksár

186 Pesterzsébeti Újság 1933. 09.23.

187 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1933.08.31.

188 Uo.: 1933.09.19

189 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1933.09.29.

190 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1933.09.11.

község mentesítése a Hangyatelepi koldusok beözönlésétől" tárgyában.[191] Ebben a miniszter arról tájékoztatta az alispánt, hogy a község védelme eddig sikeres volt a helyi őrsnek köszönhetően. Ezen kívül pedig a „soroksári szakaszparancsnok irányítása alatt hetenként egy nappali razziaszerű átkutatást is tartanak, belevonva a dunaharaszti és szigetszentmiklósi őrsök legénységét is."[192] Kezdeményezni fogják továbbá, hogy „a razziákhoz az illetékes közigazgatási hatóság egy tagja is megjelenjék, hogy az elővezetettekkel szemben a hatósági intézkedések nyomban megtehetőek legyenek."[193] Utóbbira azért lehetett szükség, hogy a csendőröket a megfelelő illetőségű személy felhatalmazhassa a razziák alkalmával fellelt bódék azonnali lebontására.

A város tehát megkezdte a telepi bódék elbontását, a közhatóságok pedig gondoskodtak a telep és a környék őrzéséről a további bódék feltűnésének megakadályozása érdekében. A város a telek tulajdonosai által megszabott határidőt már ekkor is jóval túllépte, de az októberben végrehajtott első bontás időpontja már nagyon közel járt a télhez, s eddig minden évben ilyenkor az évszakra tekintettel elhalasztották a telep kiürítését.

Végül 1933 is úgy múlt el, hogy a már említett 56 bódén kívül több nem tűnt el a telepről.[194]

Hogy miért halaszthatták el ebben az évben is a telep lebontását, azt a rendelkezésre álló források alapján biztosan nem lehet megállapítani.

A Friss Újság, szerint a felszámolás elhalasztásának az volta az oka, hogy szeptember elején hangyatelepi küldöttség járult a helyettes polgármester elé, s azt kérelmezték, hogy „tavaszig függesszék fel a kilakoltatást és akkor a város által kijelölendő másik területre átviszik bódéikat."[195] Ezt a kérelmet ugyan a város elfogadta, de „a polgármester kijelentette, hogy csak azoknak a kilakoltatását lehet elhalasztani, akiknek nincsen keresetük, de akik dolgoznak és lakbért tudnak fizetni, keressenek lakást, mert a bódék lebontása"[196] hamarosan megkezdődik. Emellett beleegyeztek az áttelepülésbe is azzal a feltétellel, hogy a lakók „a város tulajdonában lévő területen és a város által adott anyagból építsék fel a hajlékaikat."[197]

191 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai. Uo.: 1933.11.11.

192 Uo.

193 Uo.

194 1933. decemberében a Riesz testvérek cége az alispánhoz intézett feliratot „Pestszenterzsébet megyei város határában lévő hangya telep kiürítése" tárgyában, melyben az ügy kivizsgálását kérték az alispántól. Erre a vármegye januári leiratában válaszolt a város helyzetjelentése alapján, s közölte, hogy eddig 56 bódét bontattak el a telepről. PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1934.01.08.

195 Friss Újság 1933.09.10.

196 Uo.

197 Uo.

Akármilyen indokkal is halasztotta el tehát a város a telep felszámolását 1933-ban, a következő évben, 5 évvel az 1929-ben megszületett kitelepítési végzés után 1934 augusztusában végrehajtották a határozatot.

A végleges kilakoltatásról minden lakónak májusban kézbesítettek írásos véghatározatot, melyben közölték, hogy július hó eleje után a telepen senki nem maradhat. További sorsuk tekintetében pedig arról tájékoztatták őket, hogy akik munkanélküliség vagy egészségi állapotuk következtében nem tudnak elhelyezkedni, lakóhelyükre való elszállításuk vagy lakás iránti igényüket 15 napon belül a népjóléti hivatalnál jelentsék be. A hivatal dönteni fog a hazaszállítás, segélyezés vagy esetleges szükséglakás kiutalása ügyében.[198]

Valószínű, hogy a város által nyújtott segélyezés módja a lakók illetékességétől függött. A helybeli illetőségűeknek a város szükséglakást biztosított, vagy lakbérsegélyt utalt ki. Ezzel szemben azokat, akiknek Pestszenterzsébet a 6000/1931 M.E.sz. rendelet értelmében csupán a tartózkodási helyük volt, feltehetően hazaszállíttatták. Ehhez a város utisegélyt utalhatott ki, amit a lakóhely községnek kellett megtérítenie. A rendelet értelmében elszállításról csak akkor lehetett szó, ha állandó segélyezés volt szükséges, és a lakóhely községe nem kívánta a segélyezett ellátását a tartózkodási helyen finanszírozni. A bódételepek megszüntetésénél azonban a kérdés ennél összetettebb volt.

Először is a segélyezett szükséglakásban való elhelyezése, vagy lakbérsegély kiutalása valóban állandó segélyezésnek minősülhetett, hiszen semmi sem garantálta, hogy a néhány hónapos segélyezési időszak elteltével az illető nem szorul rá továbbra is a támogatásra.

Másodszor pedig azért fontos e tekintetben a nem helyi illetőségűek ellátásának kérdése, mert, mint azt Schuler Dezső is írta a fővárosi telepekkel kapcsolatban, a bódélakók többsége általában nem helyi illetőségű volt. A nem helyi illetőségű emberek hazaszállításában a rendeletben foglalt feltételek mellett fontos szerepet játszhatott az a tény is, hogy a városban még a helyi illetőségű hajléktalanok elhelyezéséről sem tudtak gondoskodni. Ezért feltételezhető, hogy a hatóságok arra törekedtek, hogy a nem helyi illetőségűek közül minél többen lakóhely községükbe térjenek vissza.

A ferencvárosi Kiserdő részleges felszámolása során is a 261 bódé lebontása után a hatóság csupán 41 családnak biztosított szükséglakást, több esetben pedig „az ínséges családok elköltözését költözködési segély kiutalásával tette lehetővé."[199]

Augusztus 25-én megkezdődött a telep végleges felszámolása, s négy munkanap alatt lebontották az ott álló 394 bódét. A bontás vezetője így számolt be erről a képviselőtestület előtt:

198 Pesterzsébeti Újság 1934.05.12.

199 Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban 143.o.

„Évek óta súlyos problémaként nehezedik a városra és a közigazgatásra a Hangyatelep lakóinak ügye, mert a telepen váltakozva cca. 400-500 család élt. Cca. 3000-4000 lélekszámmal anélkül, hogy a legelemibb közegészségügyi és tűzrendészeti szabályok a telepen betartattak volna." A telep lakóinak igazgatása, szociális ellátása nem különben a fertőző betegségek terjedésének megakadályozása és a tűzbiztonság megóvása, szinte megoldhatatlan feladatként hárult a városra. - A telep megszüntetésének szükségessége bővebb indoklást nem is igényel, mert az egész képviselőtestület előtt ismeretesek azok az okok, melyek a telep megszüntetését kívánatossá tették.- Pár adat szolgáljon csupán arra nézve, hogy milyen állapotok uralkodtak a telepen annak lebontása előtt. A múlt évben a kerületi orvos jelentése szerint kerületében legtöbb tífuszmegbetegedés a Hangyatelepre esett és a lebontás megkezdése, vagyis augusztus 25-ike óta a város területén összesen 12 tífusz megbetegedés fordult elő, melyből 8 esett a Hangyatelepre.- A nemi betegségek is hasonló mérvben voltak elterjedve és a közerkölcsi állapotokra jellemző az, hogy dr. Dancz Dezső kerületi orvos jelentése szerint akadt 58 éves nő aki heveny gonorheával jelentkezett nála kezelésre.- A telepen számos engedély nélküli italmérés is működött, sőt volt engedély nélküli pékműhely is. - A telep lakóinak vízellátása sem volt kellően biztosítva, mivel a telepen sem vízvezeték, sem kút nem volt.- Helyettes polgármester úr hónapokkal ezelőtt elrendelte, hogy a telepet bizottság vizsgálja felül azon célból, hogy közegészségügyi és tűzrendészeti szempontból ott milyen állapotok vannak. - A szemle eredménye lesújtó volt, mert egyetlen ház sem akadt, amely tűzrendészeti és közegészségügyi szempontból kifogástalan lett volna, s ezért a telep lebontását helyettes polgármester úr elrendelte.- A telep lakóit a város még külön véghatározatban értesítette arról, hogy a bódékat lebonttatja és egyben felhívta záros határidőn belül a telepről való eltávozásra. A felszólítás - amint az előrelátható volt - eredménytelen maradt és f.évi augusztus hó 25-én a telep lebontása kezdetét vette.- A lebontáshoz a város karhatalmat vett igénybe a rendőrségtől, hogy az esetleges ellenszegülést megakadályozza. - A lebontás négy munkanap alatt fejeződött be és az egyes munkanapok között szüneteket adtam arra, hogy a lakóknak az elköltözéshez és ingóságaiknak elszállításához idejük legyen. A lebontás szeptember hó 3-án nyert teljes befejezést. - A telepen a lebontás napján 394 bódé volt és a lebontás alatt 68 család költözködött el. - A lebontás után tehát 326 család maradt a telepen a szabad ég alatt, melyeknek elhelyezéséről a városnak kellett gondoskodnia.- A legnehezebb feladat előtt állottunk, hogy a szabad ég alatt lévő családok elhelyezése a lehetőség szerint simán menjem. - A város a képviselőtestületétől nyert felhatalmazás alapján helyettes polgármester úr megfelelő pénzösszeget bocsátott rendelkezésemre, hogy a családok elhelyezéséről gondoskodjanak és ezen kívül minden családfőt jelentkezése esetén folyamatosan négy heti időtartamra ínségmunkára állítottunk be. - A város az elköltöző családokat lakbérsegéllyel ingyenfuvarral, és a vidékre költözködőket pedig vasúti jeggyel vagy hajójeggyel látta el. - Az egyes családokat az életkörülményeik figyelembevétele mellett 10-30 pengőig terjedő lakbérsegélyben részesítette a város. - 394 családból 228 család költözött helyben különböző helyekre. - Érdre 8 család, Kispestre 2, Budapestre 12, Csepelre 6, Gyálligetre 5, Soroksárra 29, 103 az ország különböző városaiba, illetve községeibe és ismeretlen helyre költözött. - Pesterzsébeten martadt tehát 228 család a város területéről eltávozott 166 család. A telep kiürítése folyamán egyetlen olyan rendzavaró körülmény nem fordultr elő, mely a karhatalom beavatkozását szükségessé tette volna. - Csupán hat egyént állítattam elő a célból, hogy azokat a rendőrség illetőségi helyükre toloncoltassa. - A kiürítés teljesen befejezést nyert és a Hangyatelepen már senki sem lakik. - Jelentem a telep őrzéséről - különösen azon célból, hogy oda újból ne költözködjenek két ínségmunkás gondoskodik és ezen kívül a rendőrség külön járőrt vezényelt a kiürített területre. - A kiürítés költségei cca. 600 pengőt tesznek ki. - Szükségesnek tartom megemlíteni még, hogy a város területén az Előd utcában 7 család a Vágóhíd utcában 10 család, A vágóhíd utca 13.sz. ingatlanon 10 család és különböző helyeken 6 család engedély nélküli bódékat épített fel, mely engedély nélküli építkezéseket a műszaki ügyosztálynak bejelentette és a kihágási eljárás a kihágást elkövetők ellen haladéktalanul meg lesz indítva. - Előadó kéri a képviselőtestületet, hogy az előterjesztett jelentést a képviselőtestület vegye tudomásul és egyben adjon felhatalmazást h. polgármesternek, hogy a Hangyatelep kiürítésével kapcsolatos költségeket 6000 - pengő erejéig az ínségenyhítés alap terhére kiutalványozhassa."[200]

Látható tehát, hogy a város a foganatosított intézkedésekkel a hangyatelepi lakosok problémáját nem tudta igazán megoldani, csupán azt érte el, hogy a tulajdonosok által követelt terület felszabadult. A lakók jelentős része azért vált a bódételep lakójává, mert elveszítette az állását, állandó jövedelmét, majd ennek következtében az otthonát is. Ennek a folyamatnak a visszafordítását, a hajléktalanság állapotának megszüntetését csakis hosszú távú segélyezés - tartós elhelyezés, rendszeres támogatás, vagy jövedelemforrás biztosítása - tette volna lehetővé. A hangyatelepeiknek a kilakoltatás alkalmával nyújtott segélyek azonban nem hozhattak ilyen eredményt. A kiutalható legnagyobb támogatás - 30 pengő lakbérsegély és négyheti munkaviszony ínségmunka keretében - nem lehetett elég ahhoz, hogy hosszabb távon megóvjon egy családot a hajléktalanság veszélyétől.

200 PML IV. 408 b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye alispánjának közigazgatási iratai 1934.09.20.

A csekély segélyből pedig sokan egyáltalán nem is részesültek. A bontáskor a telepen álló 394 bódéban lakó családból 68 már a bontás alatt elköltözött, akikről feltehetően egyáltalán nem gondoskodtak. A vidékre költöző 103 család pedig legfeljebb utazási segélyben részesülhetett. Emellett a városhoz közeli településeken letelepülő 63 család nagy része is feltételezhetően csak utisegélyt kapott. Az említett lakbérsegély és ínségmunka tehát valószínűleg csak a városban maradó 228 család némelyikét illette meg.

A támogatás elégtelenségén nem is lehet csodálkozni, ha arra gondolunk, hogy az összes telepi lakó segélyezésére valamint a telep lebontására összesen 6000 pengőt szántak. Ez az összeg pedig magában foglalta a bontás költségeit és feltehetően más munkadíjakat is. Még ha 5400, segélyezésre megmaradt pengővel számolnánk is, és csak a helyben maradók között osztanánk is el ezt az összeget, akkor is csupán körülbelül 24 pengő segély jutott volna minden családnak. Ez az összeg még „sok" is ha összehasonlítjuk azzal, hogy az 1934-es ínségakció keretében 15904 fő kapott segélyt az erre rendelkezésre álló 85000 pengőből, ami fejenként körülbelül 5 pengőt jelent.[201]

Egyértelmű tehát, hogy a telepiek kilakoltatására és elhelyezésére szánt 6000 pengő, melynek több mint felét a város segélyekből, adományokból fedezte, nem volt elegendő a telepi hajléktalanok helyzetének valós megoldására. Még ha átmeneti megoldást jelentett is a lakbér-, vagy utisegély, egy idő elteltével rendszeres jövedelem hiányában a családok hamarosan hasonló helyzetbe kerülhettek. Minél kevesebb volt a kiutalt segély, annál hamarabb.

Erre utal az is, hogy már a jelentés idején, a telep felszámolása után két és fél héttel a város területén 33 új illegális bódé épült. Ezeket olyan emberek építhették, akik semmilyen segélyben nem részesültek. Feltehető továbbá, hogy az illegális bódék száma a későbbiekben még tovább nőtt. Ezt arra alapozom, hogy helyben telepedett le 228 család, akik közül bizonyára sokan váltak ismét hajléktalanná, ha a város segélyén kívül más támogatásban nem részesültek. Amennyiben pedig a terület őrzése folytán a környéken csökkent az új bódék száma, az valószínűleg annak volt köszönhető, hogy messzebb, a város területén kívül épültek fel.

A Hangyatelep, a budapesti bódévárosokhoz hasonlóan a gazdasági viszonyok romlása következtében alakult ki. A munkanélküliség és elszegényedés kilakoltatásokhoz vezetett. A kötött lakásforgalom kitolt érvényessége és a miniszteri biztos tevékenysége ugyan bizonyos féket jelentett ebben a folyamatban, de egy idő után olyan sokan váltak fizetésképtelenné, hogy az adott körülmények között elkerülhetetlenek voltak a tömeges kilakoltatások.

201 PML IV. 408 u. negyedéves jelentések Pestszenterzsébet 1934 december

Tovább súlyosbította a helyzetet a vidékről beáramló ínségesek jelenléte is, akik közül sokan a fővárosba érve sem állást, sem pedig megfizethető szállást nem találtak.

Az ennek következtében kialakult tömeges hajléktalanság jelensége teljesen felkészületlenül érte a közhatóságokat. A szociális ellátó rendszer (és gyakorlat) nem volt alkalmas a helyzet kezelésére. A kellő számú szükséglakás és a hatékony segélyezés hiánya miatt megjelentek a hajléktalanok által létrehozott bódételepek. A telepek lakossága a gazdasági válság elmélyülésével folyamatosan nőtt, s csak mérsékelten csökkent a hatósági tevékenység nyomán.

Ezek a jelenségek Budapesten és az agglomerációban egyaránt érezhetőek voltak. A főváros közelségének köszönhetően hihetetlen gyorsasággal „várossá ért" településekre minden fővárosi folyamat hatással volt, s mivel helyzetükből adódóan a budapestihez képest szegényebb népességgel rendelkeztek, az adott jelenség jobban érvényesült az agglomerációban.

Mindez Pestszenterzsébetre fokozottan igaz. Látható volt, hogy a városban 1924 óta folyamatosan emelkedett a munkanélküliek száma, s ennek következtében csak idő kérdése volt a hajléktalanná válók számának növekedése is. A féket itt a kötött lakásforgalom mellett az alacsonyabb lakbérek, olcsóbb életlehetőségek és a kertes övezetek jelentették. Ezek a tényezők azonban csak a törzsökös városi lakosság számára nyújtottak védelmet. A folyamatosan, nagy számban érkező betelepülők- a szabad bérletek, valamint az al- és ágybérletek lakói - már védtelenebbek voltak, s feltehetően közülük kerültek ki a Hangyatelep első lakói is. A nem helyi illetőségűek túlsúlya a telepi lakók között Budapesten is megfigyelhető, hasonló okokból kifolyólag. Megállapítható továbbá az is, hogy a fővárosi és pestszenterzsébeti telepek lakossága és jellege tekintetében több a hasonlóság, mint az eltérés.

Két jelentős különbség azért mégis felfedezhető.

Az egyik a bódételep(ek) lakosságának városi lakossághoz viszonyított arányának eltérése. A Budapesten kialakult telepek lakóinak száma a város lakosságához viszonyítva jóval alacsonyabb volt, mint a hangyatelepi lakosság Pestszenterzsébet népességéhez képest. Ez egyértelműen a főváros közelségével magyarázható, mint ahogy ez volt az oka Pestszenterzsébet robbanásszerű növekedésének is. Mind a város, mind pedig a nyomortelep a Budapest vonzásának hatására betelepülőknek köszönhetően alakult ki. A Hangyatelep ezért kevésbé volt pestszenterzsébeti nyomortelep, mint agglomerációs vagy fővárosi.

A másik különbség pedig az, hogy míg a budapesti nagyobb telepek fővárosi tulajdonban lévő területen jöttek létre, addig a Hangyatelep magántulajdonban lévő telken alakult ki. Ennek következtében „észrevétlen" volt a létrejötte, mert a városi hatóságok eleinte nem törődtek a magánterületen

felépülő bódékkal. Az első beszámoló után, ami 1928-ban jelent meg a helyi sajtóban, az első hivatalos, teleppel foglalkozó irat csak 1930-ból származik. A fővárosi bódételepek kérdésével pedig már 1926-ban, az első „építési hullám" idején foglalkoztak a hatóságok.

Ennek a körülménynek köszönhető az is, hogy a Hangyatelepet hamarabb felszámolták, mint a Budapest területén lévő hasonló nagyságú telepeket. Utóbbiak esetében a felszámolást fokozatosan, hosszútávra tervezve hajtották végre, így ezek az intézkedések valamivel jobb eredményeket értek el a hajléktalanok elhelyezése terén. Ezzel ellentétben Pestszenterzsébeten a felszámolás elsődleges célja a terület megtisztítása volt nem az ott lakók elhelyezése. A kiürítést követően a hangyatelepiek problémája nem oldódott meg, s a Jutadombon álló bódék egy része feltehetőn új helyen épült fel.

I. Melléklet
Képek a Hangyatelepről

Hangya-telep az 1920as években Ambrus Béla reprodukálta 1954-ben, Pesterzsébeti Múzeum

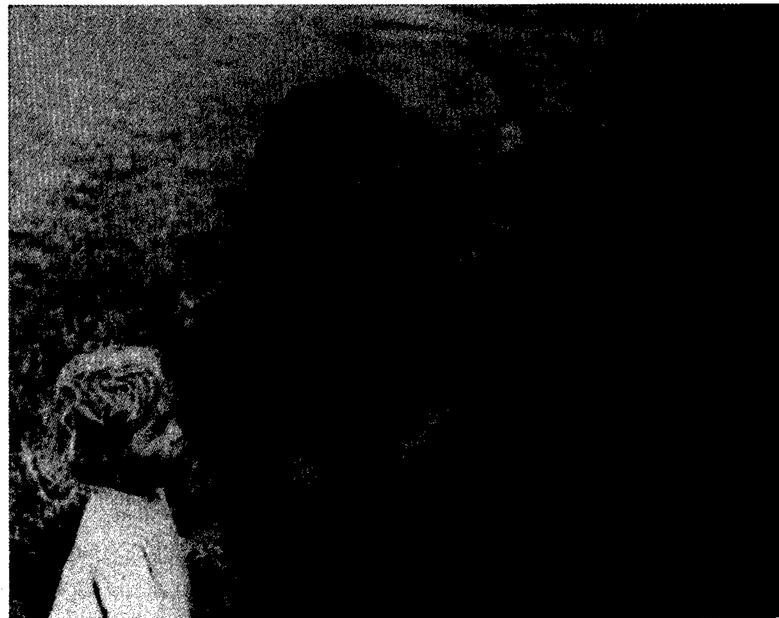
Frühof Sándor: Hangyatelep, udvarrészlet, 1931-1932, MNM

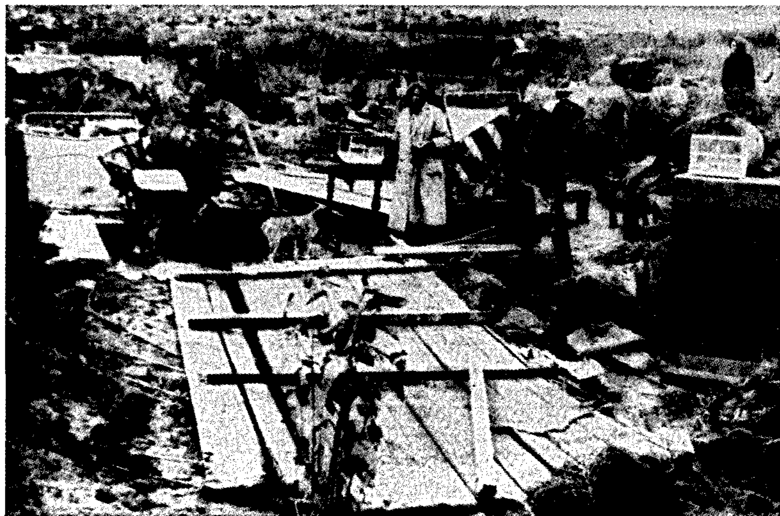
Frühof Sándor: Játszó gyermekek a Hangyatelepen 1931-1932, MNM

Escher Károly: Anya gyermekeivel a Hangyatelepen, MNM

Escher Károly: Gyerekek a pesterzsébeti nyomortelepen, MNM

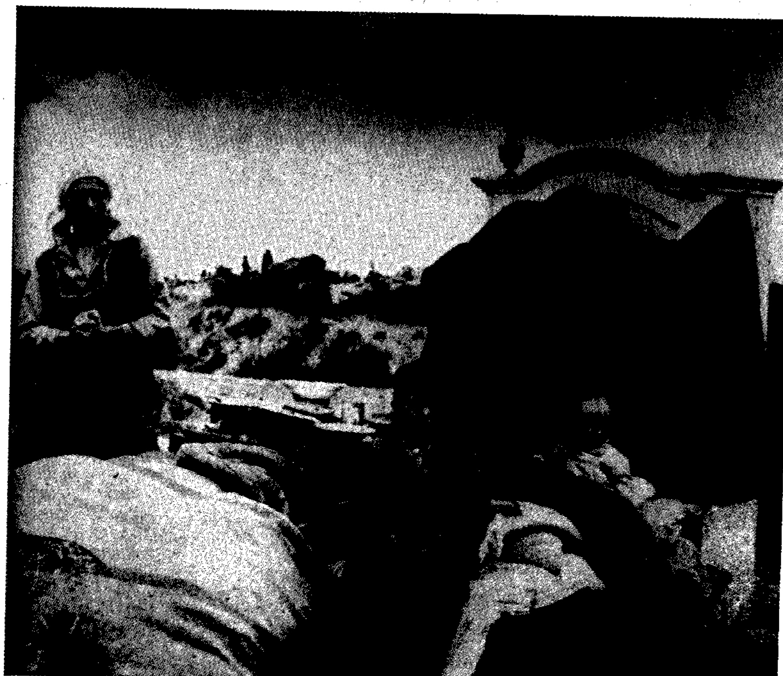
Kilakoltatottak a Hangya-telepen 1937, Pesterzsébeti Múzeum

Rákos György, 49éves munkanélküli pék a Hangyatelepen 1930as évek, Gönci Sándor

Escher Károly: Ikercsecsemők a hangyatelepen, MNM

Escher Károly: Kilakoltatott család a Hangyatelepen, MNM

II. Melléklet

Bagdy István: Bontják a Hangya-telepet[202]

Szegény emberek várát, odvát,
Boldog tanyáját, földi poklát,
Sok kicsi putrit, apró kunyhót,
- Faragtak róluk; tenger gúnyszót,
S kacagtunk rajta eleget
... Bontják a Hangya-telepet.

Homok — kárthágó hó, fagy ellen,
Védett: hideg szél fel ne leljen,
Fellegek fia ránk ne hulljon,
Tűzhelynek lángja pislákoljon,
S szórja az áldott meleget,
... Bontják a Hangya-telepet.

Csákány szavára, dűl a fészek,
Riadt fiókák búsan néznek,
Zajgó vulkán a férfi keble,
Bosszuról a nő itt se tett le,
Átokszó-sárkányt ereget,
... Bontják a Hangya-telepet.

Sorscsapott árva Máriuszok,
Akiknek nincs itt semmi jussok,
Romok közt rongyban, porban ülnek,
Tiborcé lelkük s szótlan tűrnek,
A szívük — érzik — megreped,
... Bontják a Hangya-telepet.
Földnek futója, koldus vérem,
Mi vár reád majd, mi lesz télen?
Eddig. csak volt egy árva kunyhód,
Nem lesz hely szemed hol lehunynod,
Nem találsz sehol fedelet,
... Bontják a Hangya-telepet.

202 Pesterzsébeti Újság 1934.09.13.

Vakondfúrta földpaloták
Árkából kivert hun helották,
Búhajtásai szittya tölgynek,
Vásárosai jajnak, könnynek,
Várnotok tovább nem lehet,
... Bontják a Hangya-telepet.

Jogotok van munkára, bérre,
Házra, vessző, ruhára, hús, kenyérre,
Sugárra, dalra, miatyánkra,
E föld nektek is anya, bástya,
nem vagytok fattyúgyerekek,
... Bontják a Hangya-telepet.
Meg kell mozduljon szív, kar, erő,
Magyar magyarért álljon elő,
Káin törvényét zúzza tépje,
Vérének jussát vérig védje,
S ha ég a testvérszeretet,
S megtettünk mindent, mit lehetett:
Bontsa le e drága hazába
A szeretet áldott csákánya
Az összes Hangya-telepet!

III. Melléklet
A sajtóban megjelent Hangyateleppel kapcsolatos cikkek bibliográfiai jegyzéke

A sajtóanyagok összegyűjtésénél Nagy Dezső Pesterzsébet és Soroksár történetének bibliográfiája című munkájára támaszkodva indultam el. Emellett a Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjteményében jutottam hozzá Szalai György hagyatékához, melyben budapesti nyomortelepekhez kapcsolódó cikkek találhatóak.

928.02.25. Pesterzsébeti Újság
1928.06.30.A Közlöny
1929.05.25. Pesterzsébeti Újság
1929.06.01. Pesterzsébeti Újság
1929.06.15. Pesterzsébeti Újság
1929.07.06. Pesterzsébeti Újság
1929.07.27. A Közlöny
1929.08.03 A Közlöny
1930.02.16. Magyar Hírlap
1930.03.22. Pesterzsébeti Újság
1931.01.03. Friss Újság
1931.12.05. Népszava
1931.12. Korunk Szava Nr.6. Karácsonyi szám*
1932.02.07.Friss Újság
1932.03.26. A Közlöny
1932.06.21. Friss Újság*
1932.08.05. Pesterzsébeti Újság
1932.09.17. Pesterzsébeti Újság
1932.10.22. Pesterzsébeti Újság
1933.02.25. Pesterzsébeti Újság
1933.05.13. Pesterzsébeti Újság
1933.05.27. Pesterzsébeti Újság
1933.07.05. Friss Újság
1933.07.27. Friss Újság
1933.08.08. Friss Újság
1933.08.08. Az Est
1933.08.12. Pesterzsébeti Újság
1933.08.24. Esti Kurir
1933.08.24. Friss Újság
1933.08.26. Pesterzsébeti Újság

1933.08.31. Friss Újság
1933.09.03. Friss Újság
1933.09.10. Friss Újság
1933.09.23. Pesterzsébeti Újság
1933.10.01. Friss Újság
1933.10.04. Friss Újság
1933.10.11. Friss Újság
1933.10.19. Friss Újság
1933 12.06. Friss Újság
1934.03.17. Magyar Hírlap
1934.05.12. Pesterzsébeti Újság
1934.06.30. Pesterzsébeti Újság
1934.09.01. Pesterzsébeti Újság
1934.09.08. A Közlöny
1934.09.15. Pesterzsébeti Újság
1934.09.15. A Közlöny
1934.09.22. Pesterzsébeti Újság
1934.04.07. Friss Újság
1941.07.25. Pesterzsébeti Új Lap

Irodalom:

- Beluszky Pál: Az elővárosok útja Nagy-Budapesthez. Tanulmányok Budapest Múltjából XXX. Budapesti Történeti Múzeum, Bp., 2002.

- Bogyirka Emil: Pesterzsébet története. Pesterzsébet Önkormányzata, Bp., Budapest : Pesterzsébet Önkormányzata, 2000.

- Dr. Borsos Endre: A magyar lakásügy a háború kezdetétől. Árpád Rt., Kalocsa, 1929

- Gyáni Gábor: Bérkaszárnya és nyomortelep: a budapesti munkáslakás múltja. Magvető, Bp., 1992.

- Dr. Ladányi Miksa (szerk.): Pestszenterzsébet, Kispest és Környéke. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1936

- Dr. Lakatos Ernő, Lukács Mátyás, Dr. Nagy Ernő, Sütő Anna: Pesterzsébet, Soroksár Budapest XX. kerületének múltja és jelene., Budapest XX. kerületi Tanács, Bp., 1972.

- Mozolovszky Sándor: Nagy-Budapest népességének foglalkozási megoszlása 1930-ban és az ingaszerű vándormozgalom. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Bp., 1934.

- Pestszenterzsébet - Kispest és környéke Magyar Városok Monográfiája Kiadóvállalat

- Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Bp., 1935.

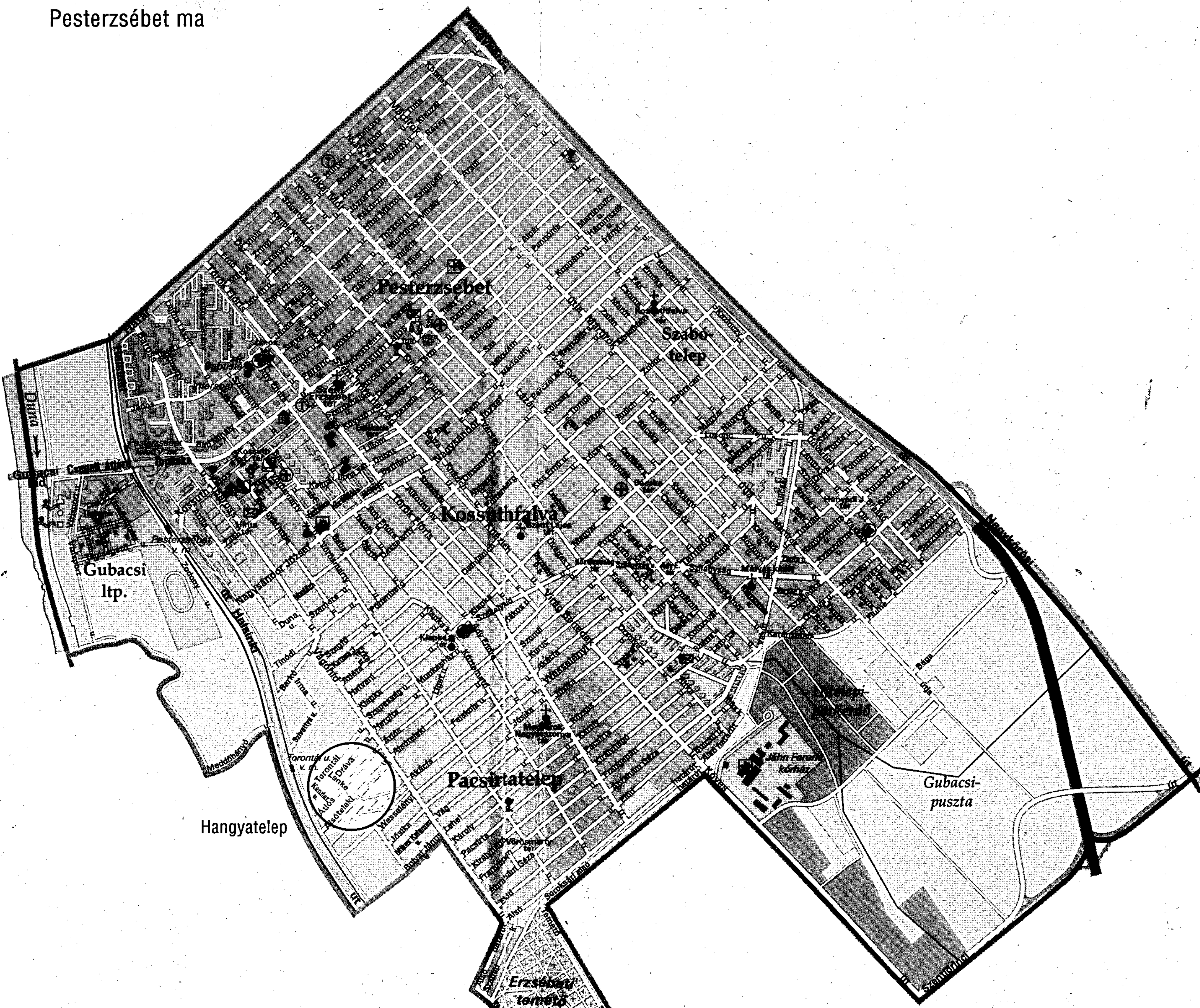
- Schuler Dezső: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Bp., 1935.

- Dr. Szadeczky Kardoss Tibor: A lakbérviszonyok alakulása Budapesten. Székesfővárosi házinyomda, Bp., 1933

- Thirring Lajos: Nagy-Budapest népessége. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Bp., 1935.

Pesterzsébet ma

A Pesterzsébeti Múzeum könyvei VII.

Böröcz Réka

Hangyatelep

Pesterzsébeti Múzeum
Rátkay-Átlók Galéria
Gaál Imre Galéria

Több mint fél évszázada működik a Pesterzsébeti Múzeum, amely a helytörténeti gyűjtemény mellett, jeles színháztörténeti és képzőművészeti anyaggal is büszkélkedhet. Az intézmény az elmúlt évtizedekben a kiállítások szervezése és az anyaggyűjtés mellett számos helyi vonatkozású történeti, kultúrtörténeti kiadványt jelentetett meg.

A 2004-ben újra indított sorozat, a Pesterzsébeti Múzeum könyvei nyolcadik köteteként ajánlom figyelmükbe A Hangyatelep - egy bódéváros a budapesti agglomerációban a két világháború között (1924-1934) című művet.

A szerző Böröcz Réka Pesterzsébeten született, 2008-ban végzett az ELTE szociológia szakán.

„Egy szemináriumi dolgozathoz témát keresve lapozgattam Nagy Dezső helytörténeti bibliográfiáját, amikor először találkoztam a Hangyatelep nevével. Az összefoglalókból kirajzolódó történet nagyon érdekesnek, szinte hihetetlennek tűnt számomra. Az idézett cikkek elolvasása után azonban éreztem, hogy bizonyos részletek hiányoznak. Ezért a budapesti és a Pest megyei levéltárban kerestem további, a telepre vonatkozó forrásokat. Szerencsére meglepően sok irat maradt fenn a témával kapcsolatban, amelyekkel jól lehetett rekonstruálni az eseményeket. Természetesen maradtak még megválaszolatlan kérdések, mint ahogyan más nézőpont is elképzelhető. Ám az biztos, hogy a felhasznált fényképek, újságcikkek és levéltári iratok a kerület múltjának egy kevésbé ismert, szomorú fejezetét jelenik meg."

Kétszeres öröm, hogy ismét egy elmélyült, gazdag képanyaggal illusztrált könyvet adhatunk közre, mégpedig egy fiatal, pesterzsébeti szerzőtől.

Jó szívvel ajánlom figyelmükbe a fiatal szociológus első kötetét, s bízom benne, hogy a további munkásságában is találkozunk majd pesterzsébeti témákkal.

D. Udvary Ildikó

Igazgató/sorozatszerkesztő